

СТО ДВАДЕСЕТ И ПЕТ ГОДИНА ОД ОСНИВАЊА
ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ У БЕОГРАДУ¹

Још у току турске владавине, у Београду је 1552 године учињен значајан покушај у прилог оснивања штампарије и стварања услова оживљавању књижевне делатности у српском народу. Те године Кнез Радиша Дмитровић припремао је оснивање штампарије у Београду. Радиша није имао срећу да доживи и њено остварење. Док је уређај био на путу за Београд. Радиша је умро. Кад је уређај штампарије приспео у Београд, преузео га је Дубровчанин Тројан Гундулић. Техничке радове у штампарији обављао је игуман Мардарије. У тој штампарији, штампана је прва београдска штампана књига *Четворојеванђеље*. По довршењу штампања јеванђеља, престао је рад штампарије, али се не зна шта је било са њеним уређајем.

После нестанка Радишине штампарије, Београд није имао штампарију све до 1831 године.

Једна од најранијих озбиљних тежњи за оснивање штампарије у Београду, још у току Првог српског устанка, почетком XIX века, захватила је Доситеја Обрадовића.² У тој нади он је 1807 године и прешао у Србију, а следеће године и кућу купио надајући се да у њој смести штампарију.³ Остварење своје жеље Доситеј није дочекао. Умро је двадесет година пре него су прилике дозволиле оснивање штампарије у Србији.

Већ од првих дана ослобођења Србије 1816 године и почетка увођења

државне организације, запажена је потреба оснивања штампарије, али се томе није могло приступити без одобрења отоманске владе.

У настојањима оснивања прве штампарије и покретања првих новина у Београду и ослобођеној Србији, најзначајнију улогу је играо Димитрије Давидовић. Из тога разлога, пратећи рад и развитак штампарије и званичних новина ослобођене Србије, нећемо испуштати из вида ни значајну историјску личност Давидовића. Он је рођен 1789 године у Земуну. У Сремским Карловцима је завршио 5 разреда гимназије, а даље школовање наставио у Пешти и Бечу.

Године 1813, Давидовић као студент медицине, заједно са Димитријем Фрушићем, почиње у Бечу издавати *Новине Србске*. Фрушић је у мају 1816 године дипломирао на Медицинском факултету, иступио из уредништва и напустио Беч, а Давидовић је и даље остао да уз највеће тешкоће продужи издавање тада јединих српских новина.

„Покретање првог српског листа у 19 веку, везано је за име Димитрија Давидовића, једног од најобразованијих и најактивнијих јавних радника српских у првим десетинама 19 века“.⁴

Поред *Новина Србских*, Давидовић је до 1821 године у Бечу издао и шест годишта *Забавника*.

„Забавници ови били су, заиста, здрава и вкусна рана умна, која је падала као блага плодносна јутрења ро-

¹ Снимци су узети из збирке Музеја града Београда.

² Арнаутовић А., *Штампарије у Србији у 19 веку*, 1912, 6.

³ *Домаћа писма Доситеја Обрадовића*, 140.

⁴ Скерлић Др Ј., *Историски преглед српске штампе*, Београд 1911, 12.

са на младе душе обојега пола. Не зна човек или ће више ценити јасан, чист и слadak слог језика, или ће више уважавати онај изобразени благородни вкус, који је оно изабрати умео што је најбоље, најпоучителније и најзавније...”⁵

Новине Србске имале су мало претплатника (1813 год. 350, 1814 год. 450, а 1820 год. само 147 претплатника), па је Давидовић само задуживањем излазио на крај⁶. У настојању да смањи трошкове издавања новина, Давидовић је 1817 године почео учити и штампарски занат. 1819 године постао је типографски калфа и положио мајсторски испит. Тиме је удовољио прописаним условима да би могао постати „печататељ у Виени”⁷. У додатку 21 броја новина од 12 марта 1819 год., Давидовић објављује да од тог дана Новине Србске печата у својој печатњи. Али ни са штампаријом није кренуло најбоље него је запао у нови дуг од 30.000 форинти.

Увидевши да и поред великих материјалних жртава за новине, он њима не доприноси српском народу, онолико, колико осећа срцем и колико би на другој страни могао допринети. Зато се одлучује да напусти уредништво и Беч, да оде у Београд и ту да стави све своје способности у служби народа и Србије.

Трећег августа 1821 године Давидовић је писао кнезу Милошу, проти Ненадовићу и Народном Совјету. У тим писмима он износи свој просветни програм, којим нарочито заговара своје жеље да у Србији заведе школе и оснује типографију. Између осталог он пише: „... Свршио сам све науке, знам шта ће рећи школа... Ја би се не само примио установљавања школа и надзирања њима, но учио би и младеж и одраслије од свега срца и свему што би било нужно и полезно, сам својелично... Не иштем чести, не жедним за досто-

јанством... Поставите ме једним од најмањи, држите ме у реду с најпростијим учитељем, задовољан сам, пре-задовољан, само ми дајте круг у ком ћу радити”⁸.

Почетком новембра 1821 године Давидовић је Бечу предао уредништво Новина Србских свом сараднику и студенту Петру Матићу, па 14 новембра са исправним пасошем, важећим на шест месеци, прешао у Србију и ту остао до смрти.

Већ трећег месеца по преласку Давидовића у Србију, бечка полиција је забранила даље излагање Новина Србских и ставила забрану на његову штампарију.

По доласку у Србију, Давидовић није наишао на пријатељски пријем од људи који су били око кнеза. У прво време његов задатак се свео на превођење политичких чланака немачких и француских новина за кнеза. Сплеткама насталим у току вођења истраге због неке завере против кнеза Милоша, Давидовић је, иако недужан, осумњичен као туркофил. И руски посланик по упутству из Петрограда, саветује кнеза да га отпусти из државне службе, наводећи да га је у Србију упутила Аустрија као свог поузданика. — Кнез Милош подлежући интригама, смењује га 17 фебруара 1822 године и одређује му Шабац за боравиште. Осећајући се невиним Давидовић је писмом успео да увери кнеза у своју невиност, па га кнез половином марта обавештава о своме „опроштенију” и дозвољава му повратак у Крагујевац.

По повратку у Крагујевац, кнез именује Давидовића својим секретаром за спољне послове⁹. По питањима спољне политике, кнез и Давидовић су се слагали, али по питањима унутрашњег уређења често су се у мишљењима разилазили.

Давидовића никада од када је пре-

⁵ Хаџић Ј., *Живот Димитрија Давидовића*, Београд 1846.

⁶ Скерлић Др Ј., *Историски преглед српске штампе*, Београд 1911, 18—20.

⁷ Шумаревић Св., *Штампа у Срба до 1839 г.*, Београд 1936, 71.

⁸ Државна Архива — Документа у Досијеу Димитрија Давидовића.

⁹ Шумаревић Св., *Димитрије Давидовић*, биографски моменти, Београд, 70.

шао у Србију није напуштала мисао и уверење о потреби оснивања штампарије. Сваку је згодну прилику користио да кнеза потсети и заинтересује за њу. Његовим утицајем кнез Милош је у два маха и предузимао кораке да набави штампарију.

Године 1825 Михајло Герман се бавио у Петрограду као кнежев изасланик заступајући народне интересе. Том приликом кнез му је наредио да се распита о условима набавке штампарије. По Германовом извештају могла би се купити нека већ постојећа штампарија, а са допуном слова и две пресе коштала би 29.000 рубаља. Следеће године Герман је од Државне благајне примио 36.000 гроша за набавку штампарије, али купња није извршена.

Други покушај набавке штампарије требало је 1827 године да обави Вук Караџић. По његовом извештају штампарија би коштала 13.000 форинти. Из обзира на општу политичку ситуацију, купња је одгођена. За његову мисију, Вуку је исплаћено 500 талира на име путних трошкова до Лајпцига и Беча.

Већ се ближио крај 1829 године а још нису била пречишћена питања по којима се српски депутати са Портом у Цариграду натежу од 1816 године. Петог новембра те године, са нашом депутацијом у Цариград одлази и Давидовић. Његов пут у Цариград имао је прикривен политички циљ. Он је ишао са тескером (пасошем) у којој је наведено да је по занимању „слуга“. По доласку у Цариград он се одмах нашао у руском посланству да се од српског слуге претвори у руског чиновника. У ствари он је руском посланику био главни тумач жеља кнеза Милоша и давао му потстицај на све одредбе које је требало унети у Хатишериф.

Да мисија депутације успе, посредством београдског везира Ђешаф-ефендије и секретара Султановог двора, депутација је за Хатишериф обећала да ће поред отписа пола милиона гроша, које је турска влада дуговала Србији

за откуп хране, још и Султану исплатити триста хиљада гроша у новцу. За исељење Турака из Београда Милош поручује депутатима да члановима владе поделе још пола милиона, а Султану поред ранијег, обећају још двеста хиљада гроша¹⁰.

На дан 20 октобра 1830 године, депутатима је предат препис Хатишерифа, који је Султан Махмуд II потписао без измене. По томе акту, српском народу дају се тражене повластице. Међу осталим одредбама вели се: „да би имали право власт постављати, у земљи својој печатње књига, болнице за болеснике своје и школе ради воспитанија деце отварати“ итд.

Захваљујући поклону од 200.000 гроша, који су депутати учинили министру иностраних послова, Србији је и данак сведен на два милиона и триста хиљада гроша¹¹.

Набавка уређаја за штампарију у Русији

Још пре потписа Хатишерифа, половином 1830 године, кнез Милош је у Петроград послао Аврама Петронијевића и Цветка Рајовића у важној политичкој мисији. Њима је ставио у дужност да исходе и набавку штампарије. Крајем октобра 1830 год., они извештавају кнеза да је цена типографији једнака као у Немачкој, „али су руски пресови и литере (слова) бољи од немачких. Пресови су од чугуна (ливеног гвожђа). Мало су потешки за кирију, но зато исправни и вековечити“¹². Готова слова нису нашли, него код неког „типографчика“ су откупили нове матрице за 6.000 рубаља. Набављен уређај штампарије Петронијевић и Рајовић су за Београд отпремили 27 новембра.

Пут штампарије од Петрограда до Београда трајао је скоро 6 месеци. Тек 24 маја 1831 године, Рајовић обавештава кнеза у Крагујевцу да су „инструменти типографически у совршено добром стању донешени“.

¹⁰ Јакшић и Страњаковић, *Србија од 1813 до 1858 год.*, 40—41.

¹¹ Исто, 50.

¹² Државна Архива — Русија 1829—1832, Писмо Петронијевића — Кнезу, 4 октобра 1830 год.

Смештај и почетак рада у штампарији

У прво време штампарија је смештена у Београду, у некој згради преко пута Саборне цркве. Још у јануару 1831 год., у Београд је дошао Немац Адолф Берман, кога су Петронијевић и Рајовић нашли у Петрограду и ангажовали га за фактора штампарије. По кнежевом наређењу о смештају штампарије бринуо се Рајовић, а за помоћника кнез му је одредио Симу Милутиновића-Сарајлију¹³, али стварно је брига спала само на Бермана. Он је обавештавао кнеза о току сређивања штампарије и од њега тражио упутства. Пошто није знао српски, кнезу је писао немачки, а и кнежевска канцеларија му је одговарала немачким језиком.

У јулу Берман извештава кнеза да су из Беча дошла два словоливца, Антон Окенфус и Франц Хамерле, па тражи да се набави олово за ливење слова. Пошто је добио олово Берман обавештава кнеза да ће српска слова бити готова за шест недеља, па ће тада и штампарија моћи преузети сваки посао. У истом извештају он обавештава кнеза да су изабрали кнежевски грб и верује да ће се кнезу допасти¹⁴.

Девог септембра 1831 год., као први рад отштампане су објаве са натписом „Cholera morbus“. Прве године рада штампани су разни канцелариски обраци и протоколи, путне исправе, неке рекламне објаве, срећке за лутрију и сл. До марта 1832 године, штампарија је имала изливена слова грађанске ћирилице у четири или пет величина и могла је отпочети и штампање књига.

Тек што је штампарија смештена и само делимично оспособљена за рад, Давидовић код кнеза Милоша заговара потребу издавања новина. Кнез се опирао тим предлозима, али и Давидовић је био упоран, већ по колико пута доказујући

да су новине државна потреба. Најзад кнез је дао пристанак да се изради пробни број *Новина Србских*. Тако је 28 марта 1832 године израђено неколико примерака *Новине Србске*, али редовна издања нису настављена.

Да свечаније обележе почетак штампања прве књиге у Књажевско-Србској Печатњи, Исаиловић и Берман намеравали су да израде Споменицу посвећену Руском Цару. Извештавајући о томе кнеза, он примећује да је то zgodније да Споменицу Цару пошаље он у име Србског Народа¹⁵. Споменица је отштампана са датумом 5 марта 1832 године. Штампана је златним словима на најбољој врсти хартије, а десет примерака на свили. Свила и злато је добављено из Беча.

Кнежевска канцеларија цензурише радове штампарије

Почетком маја 1832 године у Београд је долазио угарски принц Фердинанд па је посетио и штампарију. У част те посете Берман је такође отштампао лепо обрађену Споменицу.

Пошто је Споменица израђена, показана је на увид кнезу. Он је похвалио Берманову идеју, али му је наредио да се убудуће за сваки рад у штампарији претходно обавести Кнежевска канцеларија¹⁶. Од тада Кнежева канцеларија врши цензурисање свега што долази у рад штампарије.

Неколико дана доцније штампано је једно Објавленије са великом сликом о приказивању вештине једног дресираног слона. За београдске грађане појава слона била је сензација, али и штампана слика на Објавленију. Многи су долазили у штампарију да виде „како се слон слика на хартији“¹⁷.

Прва књига *Србска Стихотворенија*, по одобрењу Кнежеве канцеларије, штампана у Књажевско-Србској Печат-

¹³ Државна Архива — Штампарија, Писмо Кнежево — Цветку Рајовићу, 27 маја 1831 године.

¹⁴ Државна Архива — Штампарија, Берман — Кнезу, јула 1831 год.

¹⁵ Државна Архива — Штампарија, Кнез — Исаиловићу, 10 септембар 1832 г.

¹⁶ Државна Архива — Штампарија, Споменица принцу Фердинанду угарском, Кнез — Берману, 8 маја 1832 г.

¹⁷ Државна Архива — Штампарија, Објавленије дресираног слона, 5 јуна 1832 г.

њи, у 500 примерака, довршена је почетком августа 1832 године. Издавач књиге био је Глигорије Возаревић¹⁸. Књига је садржавала две песме. Прва песма на 58 страна — први пут штампана у Млецима 1804 године, послужила је као основ песми: „Буна на дахије“ од Ковачевића. Друга песма од 59 до 76 страна је „Србском Роду“, од Стаматовића.

Почетком маја 1832 године, почет је рад штампања књиге „Саборъ истине и науке“, од Др Јована Стејића. Пошто је неколико табака било већ отштампано, примећено је да је књига писана новим, незваничним правописом, па су ти табаци поново штампани. Књига је штампана у 1250 примерака.

Крајем септембра 1832 године, почет је рад штампања Давидовићевог *Забавника* за 1833 годину. *Забавник* је имао 8 табака, а штампан је у 1000 примерака.

У истој години у 525 примерака отштампана је и књига од 12 табака *Политическо земљописаніе за употребленіе Србске младежи* од Димитрија Тирола.

Половином 1832 године за администратора (управника) типографије, кнез је поставио Димитрија Исаиловића. Уједно даје му и упутства како ће се управљати штампаријом.

Под датумом 4 септембра 1832 год., Берман је штампао и Споменуцу кнезу Милошу, а она гласи:

„Његовој светлости, владатељствујућем господару и наследственом Књазу Србије, Милошу Теодоровићу Обреновићу Первому, отцу отечества основатељу прве књигопечатње у Србији, при довршенију првог дела, всепокорнејше посвећено од Адолфа Бермана, директора Књажеско-Србске Књигопечатње у Београду“.

Крајем 1832 године кнез Милош и званично наређује увођење цензуре за

штампање књига. Уредба је обнародована у Давидовићевом *Забавнику* за 1833 годину, а она гласи:

„У Србији неће се ни једна књига печатати у којој би написане биле:

- 1) Хула против божества;
- 2) Хула против вероисповеданија христјанског;
- 3) Мисли соблазителне благонаравију;
- 4) Мисли против Правитељства Србског и његови членова;
- 5) Мисли против Правитељства страни и њини чиновника;
- 6) Књиге у којима би се нашла писмена љ, њ и ј, по ортографији познатог списатеља Вука Стефановића-Караџића, књиге које би биле написане без писмена малог и великог јера и без писмена јери“.

Уколико се у штампарији дубље залазило у посао, све се више осећала неорганизованост и недисциплина, а нарочито самовоља незаменељивих Немаца. Већ у новембру 1832 године, Исаиловић моли кнеза за потпунију уредбу о власти администратора и дужностима свих запослених. Доношење такве уредбе кнез није сматрао хитним, али њу је убрзао један инцидент првих дана јануара 1833 године. Завадиле се жене фактора Бермана и словоливца Хамерла. Једна другој су маказама исекле чаршаве. Са жена свађа се пренела и на мужеве, па су се инциденти пренели и на радове у штампарији. Исаиловић је позвао Бермана и Хамерла и посредовао измирење, а они се у његовом присуству и потуку.

По Исаиловићевом реферату, од 8 јануара 1833 године, о том инциденту и последицама на рад у штампарији¹⁹, кнез је потписао уредбу са већим овлашћењима администратору печатње, што је у прво време знатно утицало на рад у штампарији. Одвојено од уредбе, кнез је наредио да се Берману и Хамерлу са-

¹⁸ Глигорије Возаревић је био први књиговезац у Београду. Год. 1827 основао је и прву београдску књижару, а то је била и прва књижара у ослобођеној Србији. Када је Србија добила и своју штампарију, Возаревић је постао и први књижар-издавач у Србији. Његовим трудом у Београду је осно-

вана „Библиотека за народ“ и он је био њен први библиотекар. Од те библиотеке настала је данашња „Народна библиотека“ у Београду.

¹⁹ Државна Архива — Штампарија, Исаиловић — Кнезу, 8 јануара 1833 г.

општи, као његово наређење, да се исе-
ле из зграде штампарије. Они то нису
учинили. Када им је кнежево наређење
поновљено, они кнезу упућују молбу да
остану у згради, а кнез им молбу ува-
жава. Кнежево попуштање је осилило
Немце, па Исаиловићу пркосе и оглу-
шују се о његова наређења. Сада и сло-
ворезац све изрезане печате наплаћује
као да их је резао у свом слободном
времену.

Пресељење штампарије у Крагујевац

Да се стане на пут хаосу, Исаиловић
у августу 1833 год. предлаже кнезу пре-
селење штампарије у Крагујевац — јер
је тада и Кнежевска канцеларија била
у Крагујевцу. Исаиловићев предлог је
подржавао и Давидовић како би се отпо-
чело и издавањем *Новина Србских*.
Кнез је најзад пристао на пресељење
штампарије, па 20 августа наређује Ми-
лосављевићу-Паштрмцу да се за нову
кућу, која је изигравана лутријом
исплати добитнику вредност у готову²⁰,
а у кући да се изврше потребне пре-
правке за смештај штампарије. Већ 22
августа Стеван Радичевић и Милосав-
љевић обавештавају кнеза да ће опра-
вити и стару касарну, а настојаће да се
оправи и Топаловића кућа и друге које
буду типографији потребне²¹.

Преношењу штампарије приступљено
је одмах, па је већ 17 септембра била
оспособљена за обављање најпотребни-
јих образаца.

За администратора штампарије у
Крагујевцу постављен је кнежев бла-
гајник Јаков Јакшић, али он сву бригу
препушта Берману. Тако је Берман 1
јануара 1834 год. са својим потписом
пустио „типграфическо објавленије“²²,
Роду Српском да је Књажеско-Србска
Књигопечатња пренесена из Београда

у Крагујевац и да је подигнута на зна-
менит степен совршенства“. Између
осталог вели: да ради на језицима: „Срб-
ском, Славенском или Церковном, Ру-
сиском, Немачком, Латинском, Францу-
ском, Талијанском, Енглеском, Вла-
шском, Бугарском, Грчком, Турском,
Арапском и Чивутском“.

У 1833 години штампане су књиге:

Животъ и Приключения Доситеја
Обрадовића, у издању Глигорија Воза-
ревића, од 8 табака, у 1050 примерака;

Брачный Поклонъ, од Лазара Зуба-
на, 9½ табака;

История Славено-Сербскаго Народа,
част перва, од Милована Видако-
вића. 12 табака, у 500 примерака, у
издању штампарије, а писцу је испла-
ћен хонорар²³;

Руководство къ Аритметики, од Ге-
оргија Зорића, 4½ табака, у 750 приме-
рака;

Садъ изображени умова, од Саве По-
повића;

Златный изворъ домостроительства,
од Јована Николића;

Бугарска Аритметика, од Хрисанта
Павловића, 9 табака, 2000 примерака;

Давидовићев *Забавник* за 1834 годи-
ну, у издању Глигорија Возаревића, 16
табака у 1000 примерака.

Редовно издавање *Новина* *Србских*

Петог јануара 1834 год. (по старом
кал.), у Крагујевцу је отштампан први
редован број *Новина Србских*, под уред-
ништвом кнежевог секретара Дими-
трија Давидовића.

Уз пети број новина од 3 фебруара,
изашао је посебан додатак од две стра-
не са именима и звањима свих учесни-
ка на „Скупштини Народа Србског, на
дан 2 фебруара 1834 у Крагујевцу“.

²⁰ Државна Архива — Штампарија, Кнез
— Милосављевићу — Паштрмцу, 20 августа
1833 г.

²¹ Државна Архива — Штампарија, КК-
78 и 79, Радичевић и Милосављевић — Кнезу,
22 августа 1833 г.

²² Шумаревић Св., *Штампа у Срба до 1839*,
104.

²³ Државна Архива — Штампарија, Из
писама Милована Видаковића — Кнезу и
Кнежевих писама Исаиловићу КК-XXXIX-
173/1—6, види се да су до 1837 г. штампане
четири књиге Видаковићеве *Историје* и да
му је за сваку књигу на име хонорара
исплаћено по 100 талира.

Уз шести број *Новина Србских* од 10 фебруара, изашао је и посебан додаток од 8 страна кварт формата, којим је објављено „Слово Србског Књаза Милоша Теодоровића Обреновића, прочитано Скупштини Народа Србскога 2 фебруара 1834 године у Крагујевцу“.

Увођење цензуре за Новине Србске

Првих дванаест бројева *Новина Србских* штампани су без цензуре. У 12 броју од 24 марта, у Новинама је изашао чланак којим се критикују дипломатске акције Француске према Порти и Русији. Кнез је тај чланак оценио као превише слободомислећи, па Давидовићу упућује писмо налажући му да у будуће ништа о страним државама од своје стране не пише. Уједно му забрањује да Новине штампа без цензуре. За цензора *Новина Србских* наименовао је Лазара Теодоровића, поставивши га уједно и за Попечитеља Правосудија и Просвештенија.

У Крагујевцу је штампарија остала од септембра 1833 до јуна 1835 године. У том раздобљу отштампано је само неколико књига и нешто ситнијих образаца. Највише је времена утрошено штампањем *Часловца*. Да се поближе упозна о резултатима рада штампарије, кнез је почетком октобра 1834 године одредио Давидовића, тада попечитеља Просвештенија, да прегледа рад штампарије, о чему му је Давидовић поднео опширан извештај 15 октобра.

Крајем марта 1835 године завршено је штампање *Часловца*. Још у току зиме 1834-35 године, како је који табак бивао отштампан, београдски књиговезац Глигорије Возаревић преузимао је исте и одмах савијао, па преневши алат из Београда, успео да их све до јуна те године повеже у књиге.

До децембра 1834 године рад уредништва *Новина Србских* одвија се без замерке. Тек 8 децембра у *Новинама Србским* изашао је извештај о болести

кнежевог сина Милана, наследника кнежевског достојанства. У то време Давидовић је био не само кнежев секретар и уредник новина, него од 8 јуна и попечитељ Иностраних дела и Просвештенија²⁴. Кнез Милош изненађен доношењем извештаја какав је био, 12 децембра пише Давидовићу врло оштро писмо. Између осталог он га разрешава уредништва новина. Истога дана кнез строгим писмом кори и Лазара Теодоровића за необазривост при цензурисању новина. Поред осталог саопштава му да га од данас поставља и за уредника и цензора новина, упозоравајући га да добро пази шта ће ставити у новине.

Теодоровић се извињава кнезу наводећи да је веровао да је Давидовић о томе случају имао званична обавештења. Уједно моли кнеза да га због слабог здравља и непознавања француског језика ослободи дужности уредништва. И Давидовић моли кнеза да му се та омашка опрости, па им кнез 20 децембра обојици опрашта, Давидовића и даље оставља као уредника новина, а за цензора *Новина Србских* поставља Ђорђа Протића.

Милетина буна

У току 1834 године, у народу се озбиљно шири нерасположење против Милошеве владавине па је првих дана 1835 године уследила и тзв. Милетина буна. Великаши су се бунили против Милошеве самовољне владавине, а селаци су тражили да им се законом обезбеди сталност на земљи коју обрађују. Побуњеници са доста јаким бројем наоружаних људи, под вођством Милете Радојковића, приближили су се 8 јануара Крагујевцу у намери да сруше кнежеву владавину.

Кнез верујући да су побуњеници моћнији од њега, није се одлучио да буну угуши оружаном силом²⁵. Пред побуњенике послао је Давидовића и

²⁴ Шумаревић Св., *Штампа у Срба до 1839 год.*, 127.

²⁵ Јакшић и Страњаковић, *Србија од 1813 до 1858 год.*, 57.

Тому Вучића. Они су вођама испоручили кнежево обећање да ће се у Крагујевцу на дан Сретенија 2 фебруара одржати Народна скупштина. Давидовић је уверавао вође да ће све што они данас износе као захтев, на миру решавати на Сретењској скупштини. Молио их је да пођу својим кућама па ће се и народ у миру разићи. Вође су на то и пристали, па су митрополиту и претставницима власти у Крагујевцу предали писмене претставке о жељама и захтевима народа.

Кнез Милош добро оцењујући ову Давидовићеву услугу, ословио је свог секретара речима: „Давидовићу, Давидовићу, све што си до сада учинио, данаске си запечатио”²⁶.

По налогу и директивама кнез Милошевим, Давидовић је за Сретењску скупштину израдио и Устав. Као демократски настројен, он је у Устав унео и неке установе из француских конституција²⁷.

Народна скупштина је и одржана 2 фебруара 1835 године. Народним претставницима је Сретењски устав прочитан и од њих усвојен. Устав је задовољио и народ и великаше, али кнез Милош није претходно водио рачуна како ће Устав бити примљен од Турске и Русије. Обе силе ставиле су своје приговоре на Сретењски устав, наводећи да је он исто што и француско-швајцарска конституција.

Доведен у незгодан положај код руске и турске владе, Милош се бранио да Устав није дао драговољно, него му је наметнут.

После усвајања Сретењског устава Давидовић се у првој половини марта 1835 године, јако замерио кнезу, што је у *Новине Србске* пустио неке кнежеве Указе, иако је у првом броју *Новина Србских*, као друга тачка њеног програма било објављено:

„У *Новинама Србским* стајаће Укази Књажески и уредбе правитељства Србског”.

²⁶ Шумаревић Св., *Димитрије Давидовић*, биографски моменти, 96.

²⁷ Јакшић и Страњаковић, *Србија од 1813 до 1858 год.*, 59.

Својим писмом од 14 марта, упућеним Давидовићу, кнез између осталог вели: „Ви заиста рђаво радите с тим Вашим новинама. Трпате у њи где год што нађете. Шта ће Вам она онолика имена писара? ... Бутењев каже да ми уводимо француско-швајцарску администрацију... Ништа није жалосније, ништа бедније, него кад нас одонуд лед бије, одкуд се праведно надамо да нас сунце греје...”

Два дана доцније, 16 марта 1835 године под бр. 813, кнез, упућује Давидовићу и друго писмо:

„Будући да под данашњим, Учредничество новина наши предајем Професору Димитрију Исаиловићу, то препоручујем Вама да Ви више не издајете Новине, нити да се и што у Учредничество исти мешате... А и не ваља да Попечитељ новинар буде...”²⁸.

Мишљење Милошево „да попечитељ не ваља да буде новинар” могло би се узети као разумно, али није требало дуго па да се види како је то била његова злобна заједљивост.

Већ сутрадан, 17 марта 1835 године, кнез је суспендовао Сретењски устав и издао наредбу да Совјети и Попечитељи престану дејствовати.

Давидовић је дакле јучерашњим даном смењен са уредничког, а данас и са попечитељског положаја.

Давидовић 22 марта упућује писмо кнезу²⁹, којим настоји да оправда шта му кнез замера. Уједно изјављује да се неће мешати у уредништво.

Повратак штампарије из Крагујевца у Београд

Ускоро по преузимању уредништва, Исаиловић моли кнеза да му дозволи одлазак у Београд, где му се налази и породица, па да оданде уређује новине. Нешто потстакнут његовом молбом, а нешто што се и сам већ био надовољио бриге о штампарији и новинама, кнез наређује да се и штампарија врати у

²⁸ Шумаревић Св., *Димитрије Давидовић*, биографски моменти, 98.

²⁹ Државна Архива — Штампарија, КК-XXXIX-102, Писмо Давидовића — Кнезу.

Београд. Тим поводом 8 јуна кнез поставља Цветка Рајовића за инспектора штампарије³⁰.

До 25 јуна цела је штампарија пренета у Београд, а већ 10 јула и потпуно оспособљена за рад.

У току селидбе дотадашњи фактор штампарије Берман покупио је челичне печате неколиких алфавета, затим узео 585 форинти новца штампарије и прешао у Земун. Исавловић и Лазар Арсенијевић су прешли у Земун и наговорали га да преда однето и врати се на посао. Уместо пристанка предао им је писмено разлоге свога поступка у коме тврди да нису испуњена у Петрограду дата му обећања по којим му се дугује око 1000 талира. Посредовањем Генералне команде у Земуну, печати су враћени штампарији, а новац ће се моћи вратити тек пошто се добије решење од Хофкригсрат-а.³¹

По одласку Бермана, за фактора штампарије, из Беча је крајем децембра ангажован Филип Валтер.

Привилегија штампарије

Све до јула 1835 године није се знало чија је својина штампарија основана 1831 године. Најпре је називана „Књажеска Печатња“, па „Београдска Типографија“ и „Књажеско-Србска Књигопечатња“. По неким писмима је кнежева, а по постављењима изгледа да је Књажества Србије. Тек објављеним актом од 12 јула 1835 бр. 2444 види се да је печатња „Књажествено-Србска“ и „Правитељствена“. Тај акт гласи:

„Привилегија Нашој Типографији у Београду³². Поводом тим што Наша Типографија к постојању своме потребује нека преимуштва дајемо истој Нашој Типографији ову привилегију, која се у том састоји, да само она може издавати:

1. Новине Србске,
2. Календаре,
3. Забавнике,
4. Црквене књиге,
5. Школске књиге.

Ово се право Нашој Типографији искључиво даје, тако да горе наведена дела нико другиј осим Типографије издавати не сме”.

Кад је 1831 године основана штампарија нисмо имали ни једног изученог штампарског радника. Фактори, словоливци, словослагачи и штампари, ангажовани су из Беча и Пеште. Петнаест година они су били потпуно незамењиви, јер се нису ни трудили да од наших људи створе себи замену. Уз извештај инспектора типографије Цветка Рајовића од 14 фебруара 1836 године налазе се три списка запосленог особља³³. Међу њима је 11 ученика словослагатеља и 10 ученика печататеља.

Крај Давидовићевог живота

Кнежевом одлуком од 16 и 17 марта 1835 године, Давидовић је разрешен свих дужности, али и принадлежности. Проводећи живот у беди молио је да му се дозволи да се са породицом пресели у Београд, „како би био ближе лекарима, а и води вишњичкој“... Молба му је одбијена. Молио је плату, или да му се дозволи одлазак у Влашку... На ту молбу добио је суров одговор:

„... Никоме који не служи, плата се давати не може... у Влашкој вас неће трпети њено Правитељство... Седите ту где сте...“

У невољи он опет пише кнезу: „... Има ли од ови страданија већи? ... морам гладовати или просити...“³⁴.

Осуђен да последње дане живота проведе у очајању и беди, он 25 марта 1838 године заувек заклапа своје умор-

³⁰ Државна Архива — Штампарија, КК-XXXIX-113, Кнез — Цветку Рајовићу, 8 јуна 1835 г.

³¹ Међу сачуваним документима који се налазе у Државној Архиви, не постоји и докуменат по коме би се могло видети да је доцније и тај новац повраћен.

³² Државна Архива — Штампарија, КК-XXXIX-118, Привилегија Типографији, 12 јула 1835, Пожаревац.

³³ Државна Архива — Штампарија, КК-XXXIX-136/1—10, Запослено особље Типографије, 14 фебруар 1836 г.

³⁴ Шумаревић Св., Димитрије Давидовић; биографски моменти, 99 и 100.

не очи. Смрт Димитрија Давидовића није била тајна, па ипак *Новине Србске*, чији је он био оснивач и први уредник, ни једном речи нису забележиле његову смрт.

О тешком животу Димитрија Давидовића, речито је приказано у белешци из дневника Јована Хацића³⁵. Између осталог ту се вели: „...шта је Давидовић нашем књижевству, шта је Србији и књазу Милошу био, какове је услуге и заслуге чинио, познато је свету, а познаће се и боље, док све страсти у гроб легну и чиста светлост историска у роду србском засија... за саму личност књаза Милоша толико заслуге има, да му је овај онолико злата дао, колико је он тежак, још га довољно наградио неби, а он га је под видом да га Руси не трпе, лишио и званија и достоинства и плате, те му је тек из милости понешто кади-кад пружио да од глади не умре, говорећи: недам му ни живети ни мрети!”

При сахрани Давидовићев гроб је остао необележен, па је убрзо заравњен са ледином. Када је једно научно друштво из Беча упутило у Београд питање где је гроб Давидовића, нико ни у Смедереву није могао ни приближно означити то место. После неког времена из Беча је дошао етнограф Felix Kanitz са гомилом писаних докумената. Користећи документа и крстарећи тереном некадашњег гробља зауставио се на једном месту, рекавши: „Ту је Давидовићев гроб“³⁶. Тако је и било. После тога су многе културне установе узеле учешћа да његове остатке сахране на лепшем месту, па је сахрањен у челу олтар Горње цркве.

После Давидовићевог изласка из уредништва, садржина *Новина Србских* постала је потпуно монотона и никога није занимала. У 1836 години број претплатника је спао на 300, а у 1837 на само 150. Да се поправи то стање кнез

Милош је опет приступио привилегији. Народној скупштини, одржаној 28 маја 1837 године он упућује претставку којом предлаже: „Да *Новине Србске* претплате сви чиновници од капетана навише, сва званична надлештва и сви чланови тих надлештава, свака општина у којој је школа, сваки имућан манастир и свештено лице, свака кафана итд“. Скупштина је тај предлог примила без измене.

На тој скупштини говорено је и о потреби закона о слободи штампе, али је то питање остављено кнежевој оцени.

Половином новембра 1837 године кнез разрешава Исаиловића дужности уредника новина, а за уредника поставља Владислава Стојадиновића³⁷.

Прве године по пресељењу штампарије у Београд, штампарија је под управом Цветка Рајовића врло добро напредовала. Почетком маја 1836 године кнез за инспектора штампарије поставља Јакова Јакшића. Под његовом управом штампарија је јако назадовала. Он за три године рада није Правитељству подносио рачуне³⁸. По прегледу материјалног пословања који је извршио Арон Загорица, протоколиста кнежеве канцеларије, у 1839 години, Правитељство је поред утрошка свих прихода морало за њене расходе исплатити још 6000 талира³⁹.

После абдикације кнеза Милоша и смрти његовог сина Милана, од марта 1840 године, настаје владавина кнеза Михаила Обреновића⁴⁰.

По предлогу Попечитељства Просвештенија кнез Михаило је 1 јула 1841 потписао нову уредбу о дужностима свих чиновника и радника штампарије. То је била прва уредба која није била лично кнежева. Другом уредбом кнез ставља „Књажеско-Србску Печатњу“ под надзор „Попечитељства Просвештенија“.

³⁵ Хацић Ј. *Огледало Србско*, свеска VII, Нови Сад, 1864.

³⁶ Стогодишњица српске штампе, *Политика*, бр. 9222, 17 јануар 1931 г.

³⁷ Државна Архива — Штампарија, КК-XXXIX/170, Кнежево писмо Стојадиновићу, 16 новембра 1837 г.

³⁸ Државна Архива — Штампарија, КК-XXXIX-177/1—2, Кнежево писмо Јакшићу и Загорици, 14 новембра 1838 г.

³⁹ Арнаутовић А., *Штампарије у Србији у 19 веку*, 48.

⁴⁰ Јакшић и Страњаковић, *Србија од 1813 до 1858 год.*, 81.

Од 5 јануара 1840 уз сваки број *Новина Србских* прилаже се књижевни додаток. Од 2 јануара 1843 године назив *Новине Србске* мења се у *Србске Новине*, а уместо дотадашњег књижевног додатка, као прилог *Србским Новинама* излази недељни књижевни часопис *Подунавка*.

Од јануара 1856 до краја 1859 године, *Србске Новине* излазе као политички, информативни и забавни лист, а за званичне државне публикације излазе *Званичне Новине*. Од 1 јануара 1860 године *Званичне Новине* престају, а *Србске Новине* постају званичан орган Кнежевине Србије.

У години 1868 званично је признат правопис Вука Караџића, па је у јануару 1869 године у називу новина слово *б* замењено словом *п*. Отада назив новина гласи: *Српске Новине*, а од 1882 године *Српске Новине* званичан орган Краљевине Србије.

Зграда Државне штампарије

У доба оснивања Књажеско-Србска Печатња није смештена у неку за њу зидану зграду. Тек 1847 године Правитељство је за тада већ Државну штампарију, за 4.800 цесарских дуката купило једносратну зграду београдског бравара Штајнлехнера, на Варош-Капији, у данашњој Поп Лукиној ул. 14. У оно доба штампарија је имала око 40 радника и чиновника. Зграда је била пространа, али за смештај штампарије, словоливнице, литографије и књиговезнице морала су се нека одељења прерађивати и проширивати. Када се рад штампарије више развио, на зграду је дозидан и други спрат, а нешто доцније и једно бочно двоспратно крило. Око 1860 године дозидано је и друго бочно крило.

Око 1850 године за штампарију су набављене и прве штампарске машине,

Сл. 1 — Некадашња Штајнлехнерова зграда у Поп Лукиној улици број 14 са доцније дозиданим другим спратом, у којој је Државна штампарија имала главни део својих радионица од 1847 до ослобођења 1944 године. Половина те зграде била је порушена приликом изградње Земунског моста после Првог светског рата а овај део, који се види на слици, уклоњен је приликом изградње новог моста на истом месту 1955 године

у замену дотадашњих ручних преса. За погон машина недостајали су мотори. Њих је све до 1885 године надомештала физичка снага робијаша⁴¹. Те године за погон машина набављена је парна машина.

Словоливница штампарије

Уз Књажеско-Србску Печатњу приликом њеног оснивања 1831 године набављен је и уређај словоливнице. Задатак словоливнице био је да штампарију снабдева и обнавља ново ливеним словима. За рад ливења служили су само ручни калупи. Од самог оснивања, за резбарски рад челичних печата ангажовани су гравери из Немачке или Аустрије. Пред крај XIX в. резбарски рад печата је обављао Бечлија Антон Вагнер.

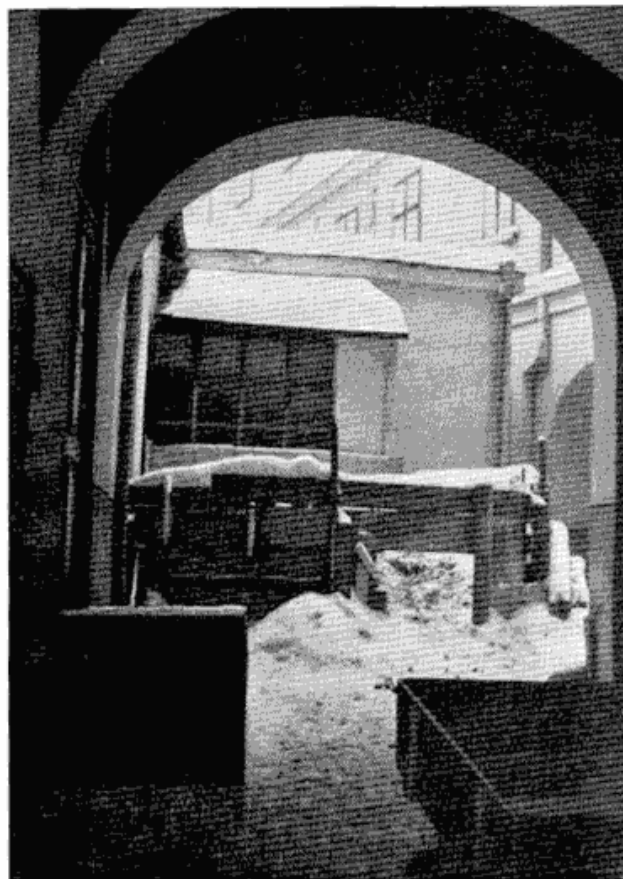
Године 1868 словоливница је нешто модернизована. Из Немачке су набављене три ливаће машине за ручни погон. За топљење метала под казанима тих машина ложен је дрвени угаљ. Квадрати и други безличан материјал и даље је ливен ручним калупима.

Из Француске је 1888 године набављена савременија ливаћа машина за моторни погон, а за топљење метала коришћен је петролеум. Још једна машина за ливење квадрата и већих ступњева писма набављена је из Француске 1896 године.

Тек од 1881 године словоливница ради са само нашом радном снагом. Технички шеф словоливнице био је тада Ђура Грујић, а квалификованих словоливаца било је осам. У то доба плате квалификованих словоливаца кретале су се од 60 до 80 динара месечно.

Од 1895 године уз словоливницу је уведена и техника уметничког металореца за обраду грбова, вињета, орнаментата итд. За те радове најпре је ангажован неки Оскар Најер из Новог Сада. Први наш ученик за ту врсту металореца био је Милан Петровић. Он је у тој вештини одлично успевао па је 1922 године послат у Немачку на усавршава-

⁴¹ Будимовић Вл., Београд кога нестаје, *Политика* 13 августа 1933.

Сл. 2 — Поглед на један део дворишта старе зграде у Поп Лукиној улици

ње. Године 1923—24 Панта Стојичевић је обрадио цртеже потпуних азбука малих и великих слова по узору Мирослављевог јеванђеља, а по њима је Петровић, по повратку из Немачке, израдио успеле челичне печате.

Од првог јануара 1950 године словоливница је одвојена од своје матице Државне штампарије — тада „Југоштампе“ — и ујединила се са Словоливницом „Слово“, од када се и води као самостално предузеће под фирмом „Слово“.

Литографија Државне штампарије

Године 1846 Државна штампарија је проширена увођењем и литографије, или каменоштампарије, како су је тада називали. Откуда је њен први уређај набављен и из чега се састојао доку-

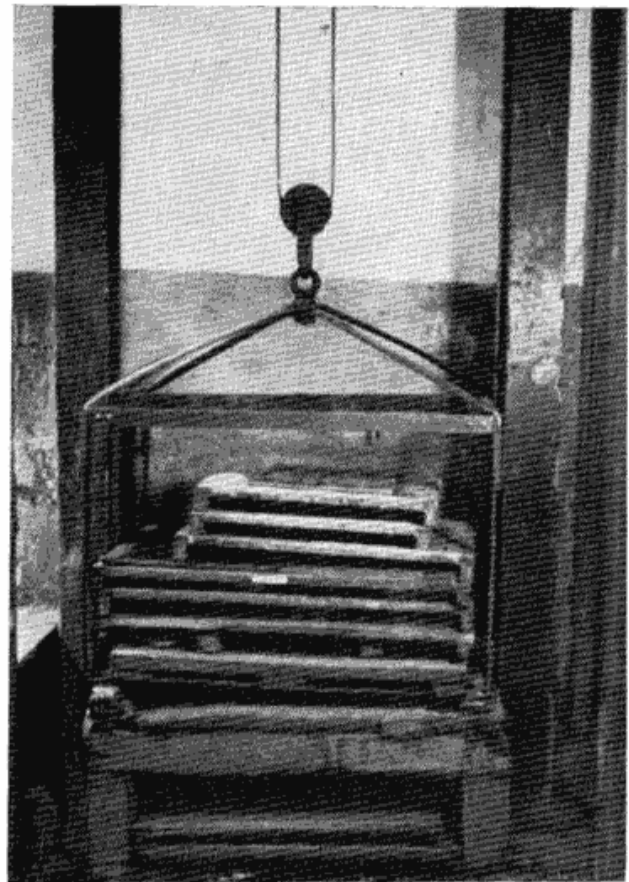
мената нема. Вероватно су у прво време биле само ручне пресе. Судећи по доцнијим радовима које је литографија обављала, она је углавном уведена за радове квалитетног штампања. Нарочито велика је пажња паклањана техници гравуре у камену. Један од првих који је ангажован за гравуру био је неки Швајцарац. Он се кратко по свом доласку у Београд, пецајући рибу утопио у Сави. После њега су ангажовани Немци Краузенвалд, Фрајлер и Фридрих Немец, а затим Бечлија Франц Дитрих. Овај последњи се у Београду оженио Српкињом, примио православље и прозвао се Миодраг Марковић. Године 1878 за литографске радове је ангажован Фрањо Белохлавек, по народности Чех.

Године 1883, радиле су три литографске машине, од којих је две послуживао Белохлавек, а једну већ наш оспособљен литографски штампар Михајло Каракашевић, што дозвољава претпоставку да су те машине набављене неколико година раније, а можда и онда када су набављене и прве штампарске машине. У 1895 години као литографски мајстор-гравер спомиње се Захарије Марковић. У то доба и технички шеф литографије био је Ђорђе Николић.

Године 1895 у Немачку су као државни питомци послати Јован Предић и Жика Величковић. По повратку Предић је дао велики број успешних меркантилних радова. Величковић је доцније запослен у Војном Картографском заводу, где је са великим успехом радио и репродукције хромо-литографским поступком.

Књижарско повлашћење Државне штампарије

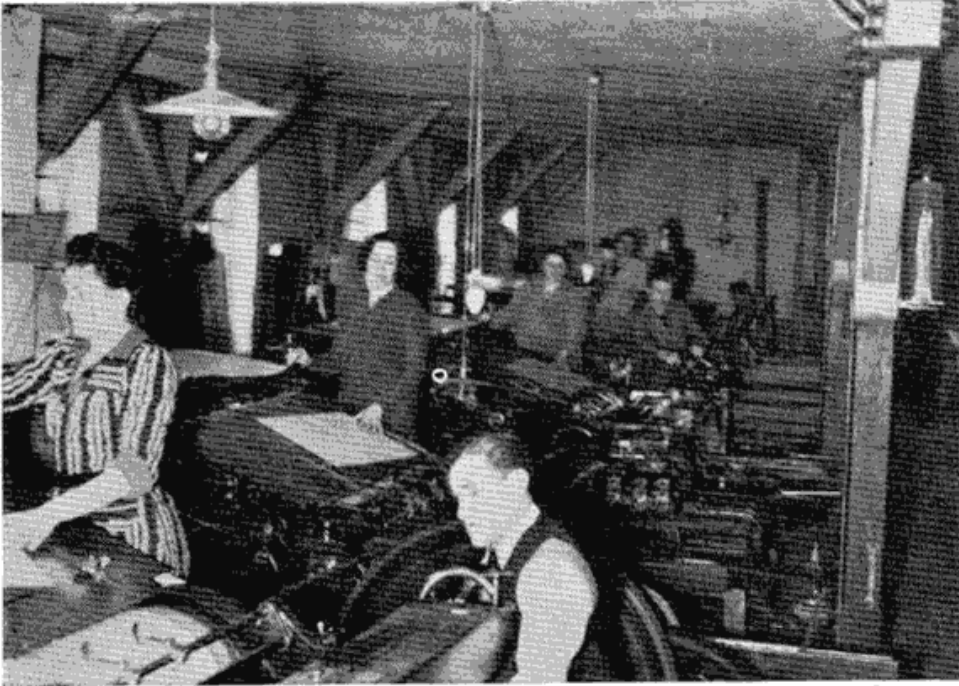
„Законом о књижарској радњи“, од 14 јула 1878 године, Државној штампарији се даје право да може продавати књиге и све врсте штампарских израђевина. Своје књижарске радње Државна штампарија може отворати у свим окружним варошима, или где буде нашла за потребно.

Сл 3 — Дизалица у старој згради штампарије, којом су из слагачнице са горњег спрата спуштале форме у машинарицу. Покретана је помоћу чекрка руком

Увођење технике за растрирање хартије за трговачке књиге и школске писанке

Године 1879 Државна штампарија је у Француској набавила једну машину за растрирање (линирање) хартије за израду трговачких књига и школских писанки. Машина је била изграђена за ручни погон и ручно улагање. Могла је једнострано и једнобојно растрирање обављати око 1500 табака на сат. Први на тој машини је радио Јулио Бергер, родом из Вуковара. У 1885 години та је машина радила под надзором литографског мајстора Белохлавека. Око 1888 тим радом је био запослен књиговезац Милан Стефановић, доцнији шеф књиговезачког одељења, а њега је као растрирер заменио Андра Пандуревић.

Сл. 4 — Део машинице у старој згради штампарије, у Поп Лукиној ул.

Ова растрирерска машина иако старе конструкције, радила је све до 1917 године, када је расходована, пошто су неколико година раније набављене савременије машине.

Почетком 1913 године из Француске су набављене две цилиндричне машине за обострано и двобојно линирање, а 1922 године још две немачке двоцилиндричке за обострано и тробојно растрирање.

После ослобођења, приликом спровођења национализације приватних предузећа 1946 године, Државна штампарија је преузела још једну за једнострано и тробојно и две машине за једнострано четворобојно растрирање.

Ксилографско одељење

Већ око 1875 године Државна штампарија је имала ксилографско одељење. Ко је тада у том одељењу радио у сачуваним актима нема података. Од 1890 године ксилографске радове обавља Петар Аничкић. Ксилографску вештину он је изучио у Лајпцигу. Његови нарочито успели, управо уметнички ксилографски радови били су портрети Вука Караџића, Бранка Радичевића и Зеке Буљубаше у формату 25×35 см. Ти пор-

трети могу се још и данас наћи у понеком дому старих Београђана. Његови су радови високо цењени и убрајани у савршену ксилографску уметност.

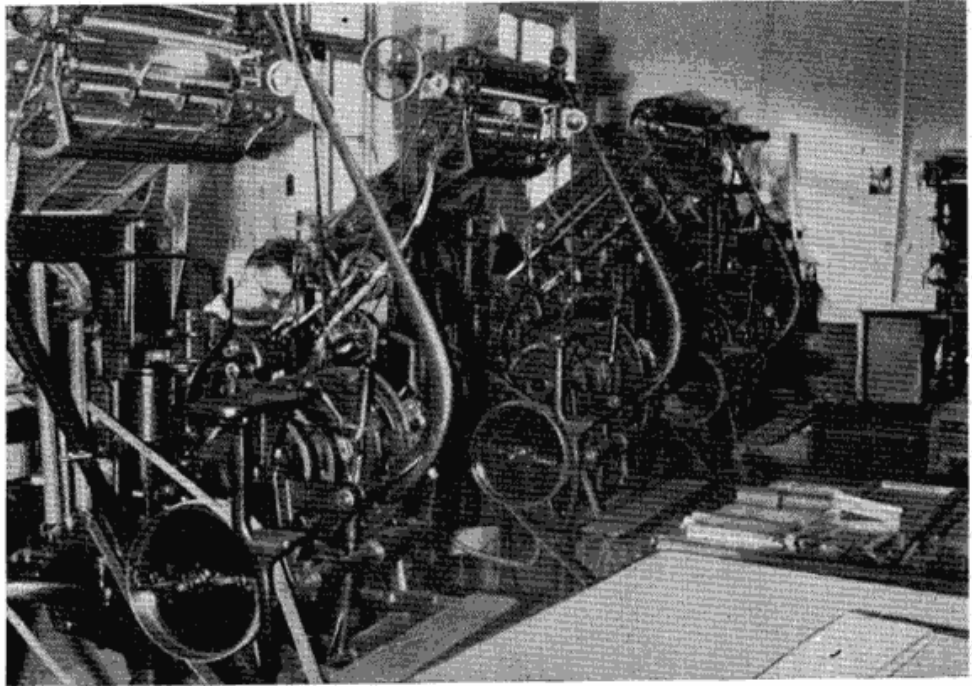
Неколико година доцније у том одељењу је запослен и ксилографски вештак Миливоје Једнак. И он се у тој вештини усавршавао у Немачкој.

Ксилографија у Државној штампарији служила је за уметничко илустровање важнијих дела, школских уџбеника, каталога и разних приручника. Та техника је гајена све до потпуног увођења фотоцинкографије, а за многе фирме радове још и доста доцније.

Репродукциона фотографија и цинкографија Државне штампарије

Репродукциону фотографију и цинкографију Државна штампарија је увећала 1882 године. Први шеф тога одељења био је Мирко Немец, а његов први ученик Владимир Најдановић. Први набављен репродукциони апарат био је тада још несавршене грађе, са фото-камером 50×50 см. Сочива објектива су била слаба. Лампе за осветљавање давале су тамно жуте зраке, па је и експозиција трајала доста дуго.

Сл. 5 — Део машинске словослагачнице у старој штампарији, у Поп Лукиној улици

Године 1897 из Француске су набављене две репродукционе фотокамере, једна 50x50, а друга 70x70 см.

До 1907 фотоцинкографија је израђивала само цртежна клишеа (фототипије), а тек те године набављен је прибор и за израду полутонских клишеа (аутоטיפија). У 1910 години за шефа фото-цинкографског одељења постављен је Петар Аничих, познат нам као ксилографски уметник.

У току Првог светског рата 1914—18 године фотоцинкографско одељење је пропало, па је тек у 1919 опет обновљено. Овај пут су из Немачке набављене две савремене репродукционе камере 60x60 и 100x100 см., са по четири лучне лампе. Обе ове камере још се и данас налазе у редовној употреби Београдског графичког завода.

Одељење галванопластике

Развитком рада у штампарији и све већом потребом убрзавања рада у словоливници, 1897 године је уз словоливницу уређено и одељење галванопластике. Тада набављен уређај био је врло примитиван, а састојао се само од једне каде грађене од вештачког камена. Када је примала око 50 литара раствора плаве галице. Као стручњак галвано-

пластике ангажован је Аустријанац Јохан Ернест Јон, али он је ускоро напустио посао и отпутовао. Уређај је неко време мировао, а онда се словоливац Драгутин Михајловић одлучио да га покуша користити. Након неколико експеримената успео је да уређај стави у функцију. Тада се Михајловић најпре прихватио обраде словоливачких матрица. Доцније је прешао на израду галванских клишеа од оригинала дрвореза, које су резали Петар Аничих и Миливој Једнак.

По дрворезима Петра Аничиха, за Маркарницу која је тада још била у саставу Државне штампарије, рађени су галвани за поштанске марке, а затим и за општинске таксене марке.

Штампање књига, новина и часописа у Државној штампарији

У државној штампарији од њеног постанка до данас, штампане су многе новине и часописи свих врста, чији број иде до неколико стотина. Када се зна да је Државна штампарија првих тридесет година била и једина штампарија у Србији, разумљиво је да је она већ и у том периоду отштампала приличан број књига. Па и доцније, обзи-

ром да је штампарија стално била под управом Министарства Просвете, јасно је да је већина школских уџбеника, научних дела, књижевних издања и других важнијих публикација, првенствено штампано у Државној штампарији, колико год их је она својом производњом могла савладати. Податке о свим књигама штампаним у Државној штампарији данас је и поред највећег труда немогућно ни приближно прикупити, јер иза пустошења у прошлим ратовима, врло је мало преостало расположиве архивске грађе. Кад би се у томе и успело, попис свих тих дела, (књига, часописа и сличних публикација), захтевао би обим једне повеће књиге, што се у ограничен простор ове расправе не може унети.

Државна штампарија у ратним годинама

На неколико година пред Балкански рат 1912-13 године озбиљно су вршене припреме за нова дозиравања и знатније обнављање штампарије савременијом механизацијом. По успешном завршетку тога рата прешло се на још опсежније припреме. Међутим и те засниване планове прекинуо је нови рат који је трајао од 1914 до краја 1918 године.

Зграда Државне штампарије на самој ивици брега изнад Савског пристаништа нарочито је била изложена као мета непријатељским гранатама са Земунске косе. Један део уређаја штампарије пренесен је тада у Ниш.

Последњи број *Српских Новина* у Београду, изашао је 13 јула, а од 22 јула 1914 до октобра 1915 године наставља излажење у Нишу.

Приликом најезде непријатеља 1915 године, онај део штампарије који је заостао у Београду непријатељ је запленио. Пошто је зграда штампарије била исувише оштећена бомбардовањем непријатељ је машине демонтирао и са осталим уређајем пренео у Кнез Михајлову ул. бр. 40 и од ње уредио штампарију Гувернмана, у којој је штампао и свој званични лист. Онај други део штампарије пресељен је из Ниша у Чачак где је и он пао непријатељу у плен.

Државна штампарија на Крфу

Под све снажнијим притиском непријатеља наша се војска морала повући до иза јужних државних граница. Одмах по доласку владе на Крф, почетком 1916 године поручен је уређај за штампарију.

Један део уређаја у 78 сандука, стигао је из Француске 26 марта 1916 године. Два-три дана доцније приспео је један тигл система „Бостон“ за погон ногом, једна брзотисна машина формата 70x100 см. и једна машина за резање хартије. У децембру исте године, из Италије долазе две нове машине марке „Оптима“, формата 50x70 и 70x100 см. За погон машина служио је мотор са бензинским горивом.

Из Француске приспели уређај брзо је срећен, па је штампарија већ првих дана априла оспособљена за рад. Тако је већ 7 априла 1916 године и први број *Српских Новина* отштампан у Државној штампарији на Крфу.

Штампарија је најпре смештена у згради поред хотела „Англетер“, а у октобру пресељена у неколико мањих зграда. Машинарница је смештена у једну војну бараку. Спољне зидове те бараке сачињавале су саргије. На тој тако скромној бараци, налазио се звучан наслов „Српска Краљевска Државна Штампарија“.

Дужност управника штампарије вршио је главни фактор Гвозден Клајић, а његов помоћник био је Никола Коњевић. Шеф слагачнице био је Жика Милосављевић, машинарнице Милан Михајловић, а књиговезнице Милутин Миличевић. Дужност благајника обављао је Јован Дешић.

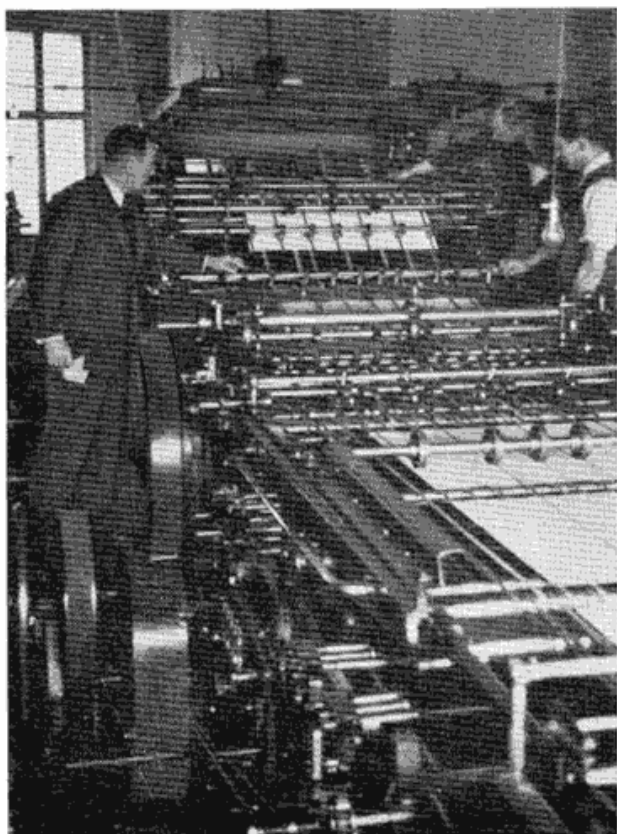
Већина квалификованих радника словослагача, штампара и књиговезаца били су војни обвезници, па су само повремено додељивани штампарији на рад. Квалификованим и помоћним радницима, избеглицама и ослобођеним војне обавезе, штампарија је поред равних надница исплаћивала додатак по 20 до 33 драхме месечно. Војни обвезници примали су следовања од својих јединица, а од штампарије додатак по 3 до 6 драхми дневно.

Већ од 16 маја 1916 године цело техничко и материјално пословање штампарије на Крфу обављано је по Правилнику⁴² прописаном од Министарства Просвете.

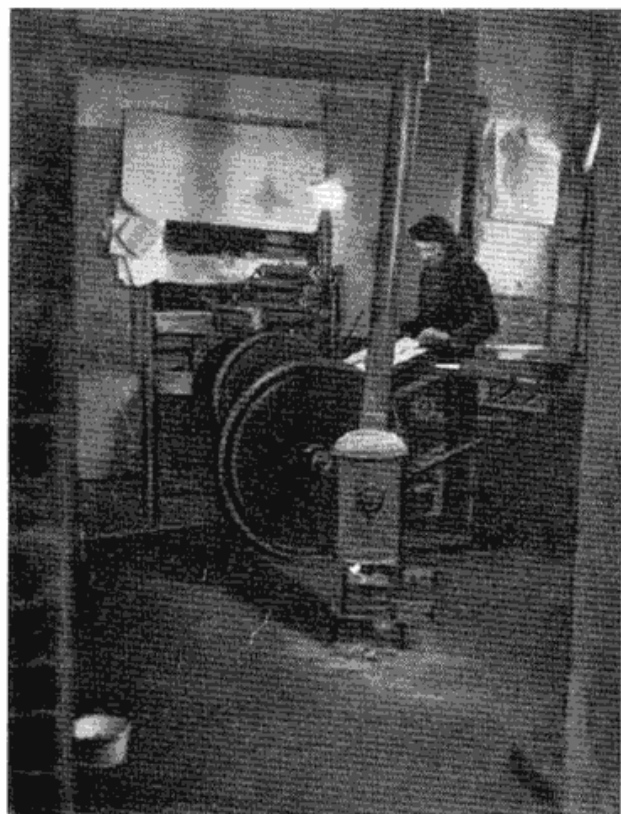
И уредништво *Српских Новина* било је под директном управом Министарства Просвете. Главни уредник *Српских Новина* био је Бранко Лазаревић, а сарадници Драгољуб Филиповић, Љубиша Миловановић, Влада Станимировић и Брана Цветковић. Експедитор новина Синиша Протић.

Српске Новине су тада штампане у 4000 до 6000 примерака.

Од 1 јануара 1917 уз *Српске Новине* штампан је и књижевни додатак, а од 2 априла 1917 до новембра 1918 године, уместо књижевног додатка, излазио је као недељни прилог *Српским Новинама* књижевни часопис *Забавник*, са садржајем од 16 до 32 стране. И уредник *Забавника* био је Бранко Лазаревић.

Сл. 6 — Прва нова ротациона машина у старој згради штампарије (ротациона машина са пантљичним спровођењем)

Сл. 7 — Заклопне штампаче машине у старој згради штампарије

Поред *Српских Новина* и *Забавника*, штампарија је израђивала све обрасце, потребне разним државним надлештвима и установама, затим су штампани Закони, Уредбе, Наредбе, Правилници, Стенографски записници Народне скупштине итд. Производна активност Државне штампарије на Крфу може се оценити и по томе што је поред других већ наведених радова у року од 4 месеца испоручено Министарству Грађевина 11.500 разних протокола по 100 и 200 листа и 3,665.000 примерака разних образаца у табацима и листовима.⁴³

Поред неопходних образаца и других штампаних радова штампарија је отштампала и неколико књижевних дела намењених разоноди наших рањеника и оболелих војника, па су та дела

⁴² Мин. Просвете, П. Бр. 1092, 30 маја 1916 г. на Крфу.

⁴³ Мин. Грађевина, Бр. 2419/16, 12 септембра 1916 г. на Крфу.

бесплатно дељена у болницама и оправилиштима. Осим тих штампано је и неколико дела и расправа политичког и пропагандног карактера.

По пробоју Солунског фронта, због преселења штампарије у Србију, последњи, 135 број *Српских Новина*, колико их је изашло на Крфу, отштампан је 13 новембра, а Државна штампарија на Крфу престала је радом 14 новембра 1918 године.

Један део штампарије са Крфа пресељен је у Србију преко Солуна, а други преко Дубровника.

С меш тај К р ф с к е ш т а м п а р и ј е у Б е о г р а д у

Непријатељским бомбардовањем Београда 1914—15 године зграда Државне штампарије у Београду, толико је била оштећена да се сада са Крфа допремљена штампарија није могла у њу уселити, док се не изврше велике оправке. Зато је крфска штампарија смештена у старој згради Народног музеја на Великој пијаци, на коме је месту сада зграда Универзитета. Ту је отштампано и последњих осам бројева *Српских Новина*, које су доносиле још заостале Указе и службена решења Краљевине Србије.

Први број *Службених Новина* као званичан орган Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, изашао је 12 јануара 1919 године.

Пошто је стара зграда Државне штампарије у Поп Лукиној улици оправљена, у њу се уселила само управа штампарије, словослагачница и машинарница. Рачуноводство, словоливница и фотоцинкографија уселени су у зграду на Косанчићевом Венцу бр. 19, књиговезница у Бранкову ул. 20, а продаја књига и образаца у Црногорску ул. бр. 1.

После четворогодишњег рата, а услед знатног проширења државне територије, претстојали су велики задаци Државне штампарије. Ради измене државног назива, сви су дотадашњи обрасци мењани, а многи и нови увођени са двојезичним или тројезичним текстом. Све те и многе друге задатке који се пред-

виђају и који ће се доцније у великим масама појављивати, јасно је било да штампарија неће моћи савлађивати. Требало је одмах прећи попуњавању штампарије новим уређајима. У прво време полагана је нада да ће се уређај ускоро добити на рачун репарација, али то је ишло врло споро, а и доцније, са те је стране дошло много мање него се могло очекивати. Тек доцнијих година за обнову штампарије буџетима су одобрване скромније инвестиције.

Године 1920 на рачун репарација добила је штампарија једну ротациону машину „Хеурека“, фабриката Хајделберг, за штампање од равних форми, а 1922 године пет обичних штампаћих машина истог фабриката и две штампаће машине фабриката Франкентал.

У во ђ е њ е п р в и х с л а г а њ и х м а ш и н а

Прву линотип — слагаћу машину мод. 4, у половном стању, добила је Државна штампарија 1921 године од тадашње Земаљске штампарије у Сарајеву. Метал је код те машине топљен горивом бензина. На тој машини, као први машински слагачи, радили су Стева Терзић и Воја Јеленковић.

Крајем 1922 године Штампарија је на рачун репарација добила шест Линотип слагаћих машина, модел 4/а. Тада је за шефа машинске слагачнице постављен Мирко Мркоњић. Он је рођен у Мркоњић Граду у Босни, а са оцем још као дечак отишао у Америку. Тамо је учио типографски занат и специјализовао се за Линотип. За време рата из Америке је добровољно дошао на Солунски фронт.

У прво време Линотип слагаћим машинама слаган је слог за *Службене Новине* и часописе *Геолошки Анали*, *Просветни Гласник*, *Црвени Крст* и *Наш Лист*, за децу. Од књига међу првима слагане су: *Целокупна Вукова Дела*, издања Српске академије наука и Српске књижевне задруге, и *Антологија новије српске лирике* од Богдана Поповића.

Сл. 8 — Ливац штегова ручним калупом у словоливници старе штампарије

Године 1926 набављене су четири Линотип слагаће машине, модел 5/6. Једна од тих машина уступљена је штампарији листа *Политике*, у замену за једну половну ротациону машину са два агрегата, фабриката Франкентал. Следеће 1927 године набављене су још две Линотип-слагаће машине, модел 8.

Нотографија Државне штампарије

У 1922 години Државна штампарија употпуњава своју литографију још једном техником квалитетног штампања. Те године основано је одељење нотографије за штампање музикалија. Дотада све музикалије су умножаване само аутографским поступком. За ту врсту технике набављено је неколико комплетних гарнитура челичних печата свих музичких знакова и писама за искуцавање текста, а усто и сав потребан при-

Сл. 9 — Ливац при уливању стереотипних плоча у старој штампарији

бор и алат. Набављен уређај достајао је за запослење 5 до 6 нотографа.

За увођење нотографске производње и обучавање наших ученика у том раду, из Беча је ангажован нотографски специјалиста Антон Фукс. Брзо по његовом доласку отпочето је квалитетно штампање музикалија.

Међу првима штампане су Мокрањчеве *Руковети I—X*, затим песме: *Хајдук Вељко...*, *Лем Едим...*, *Мирјано...*; од Маринковића: *Под пенџерите...*; од Биничког: *Хорске песме*, *Гривна...*, *На Липару...*, *На пољу је киша...* итд.

Године 1928 Фукс је иступио из Државне штампарије и отворио сопствену нотографску радионицу. Ускоро по одласку Фуксовом Државна штампарија је напустила ту технику. Дотада изучени нотографи су преквалификовани за радове других графичких струка.

Сл. 10 — Обрада клишеа у цинкографском одељењу у старој згради штампарије на Косанчићевом Венцу

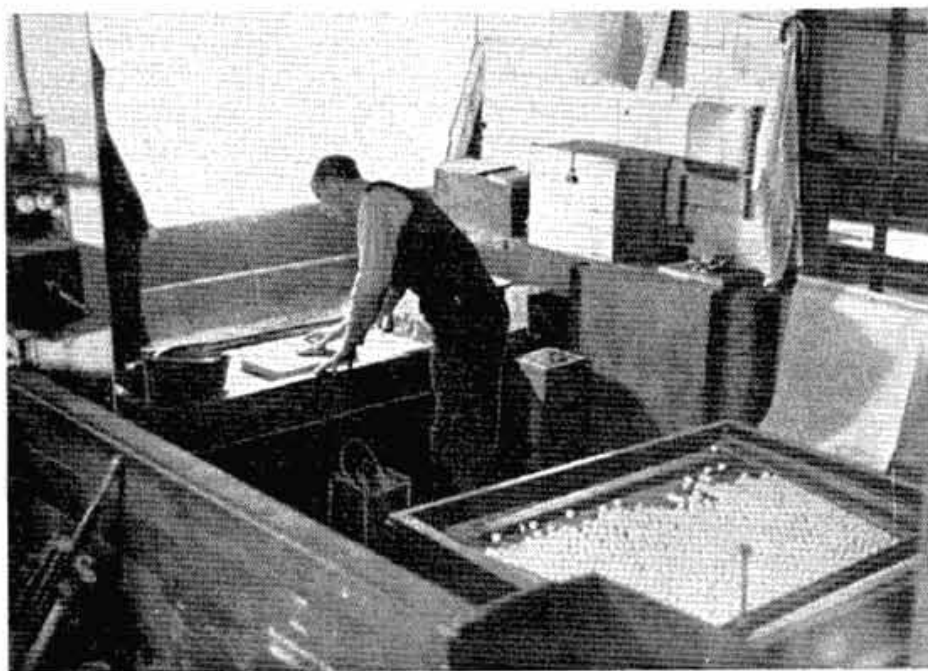
Увођење офсетног штампања

Увођење офсетног штампања 1925 године, као новијег поступка равне штампе која наслеђује литографију, Државна штампарија постепено напустила литографију, тако да је већ 1928 године и потпуно заменила офсетним штампањем.

За увођење техничког рада офсетним штампањем, ангажован је из Ау-

стрије Антон Јеж. Задржао се на послу само кратко време. По његовом одласку ангажован је из Новог Сада врло добар офсетни стручњак Рихард Гале. Под његовим руководством посао је кренуо врло добро.

Исте године када је набављена прва офсетна машина, набављена је од Дрезден-Лајпцишке фабрике машина и машина „Рубенс“ за офсетно штампање од равно положених плоча.

Сл. 11 — Брусоница камених плоча и зрнарница офсетних плоча у графичком одељењу на Косанчићевом Венцу

Као први радови офсетног штампања рађена је књига: *Немушти језик*, илустровано дело по народним приповеткама, затим *Руски примери*, а нешто доцније *Цртежи из Јужне Србије* и *Цртежи југословенских предела* од нашег уметника Љубомира Ивановића.

Другу офсетну машину је Државна штампарија откупила 1928 године од тадашње штампарије *Време*.

Офсетно одељење осим што је наставило све оне радове које је обављала литографија, одмах се почела бавити и штампањем у савременој обради једнобојних и вишебојних плаката, каталога, проспеката, географских карата итд.

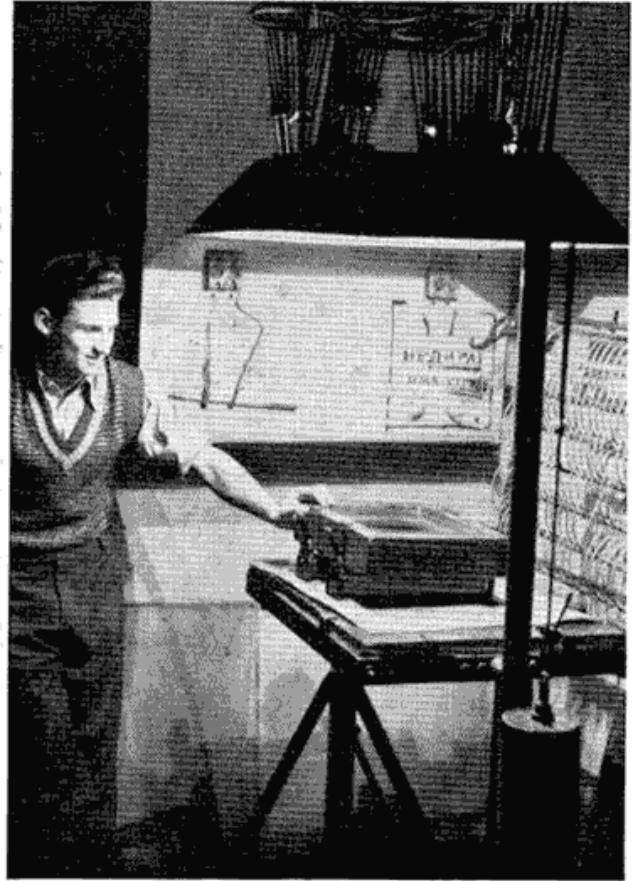
Увођење бакроштампе

У 1934 години Државна штампарија је од штампарије *Време* откупила машину за бакроштампу, фабриката Франкентал, формата 70×100 см. За организовање техничког рада и дужност инструктора нашим кадровима, ангажован је неки Немац Рајс. Његова је мисија трајала 11 месеци, али је остала бескорисна. Све што је требало да омладинци од њега да науче, он је радио сам иза затворених врата. Они су се учили сами сопственим сналажењем. Када је Рајс увидео да се прилази успеху и без његовог учешћа, једнога дана је без отказа ишчезао.

По његовом одласку припремне радове су обављали Пепи Ланцендорфер, Тодор Шаршански и Карло Нађ, а штампање Славко Ворчугин. Њихови иако почетнички, ипак први успели радови су били *Албум репродукција слика* и *скулптура југословенских уметника*, а затим *Албум Београда*.

Последња предратна набавка штампањих и слагањих машина

После набавки штампањих и слагањих машина 1927 године, није више вршена никаква принова машина те врсте све до 1937 године. Тада је набављена једна двоокретна штампања машина фабр. МАН, две брзотисне ма-

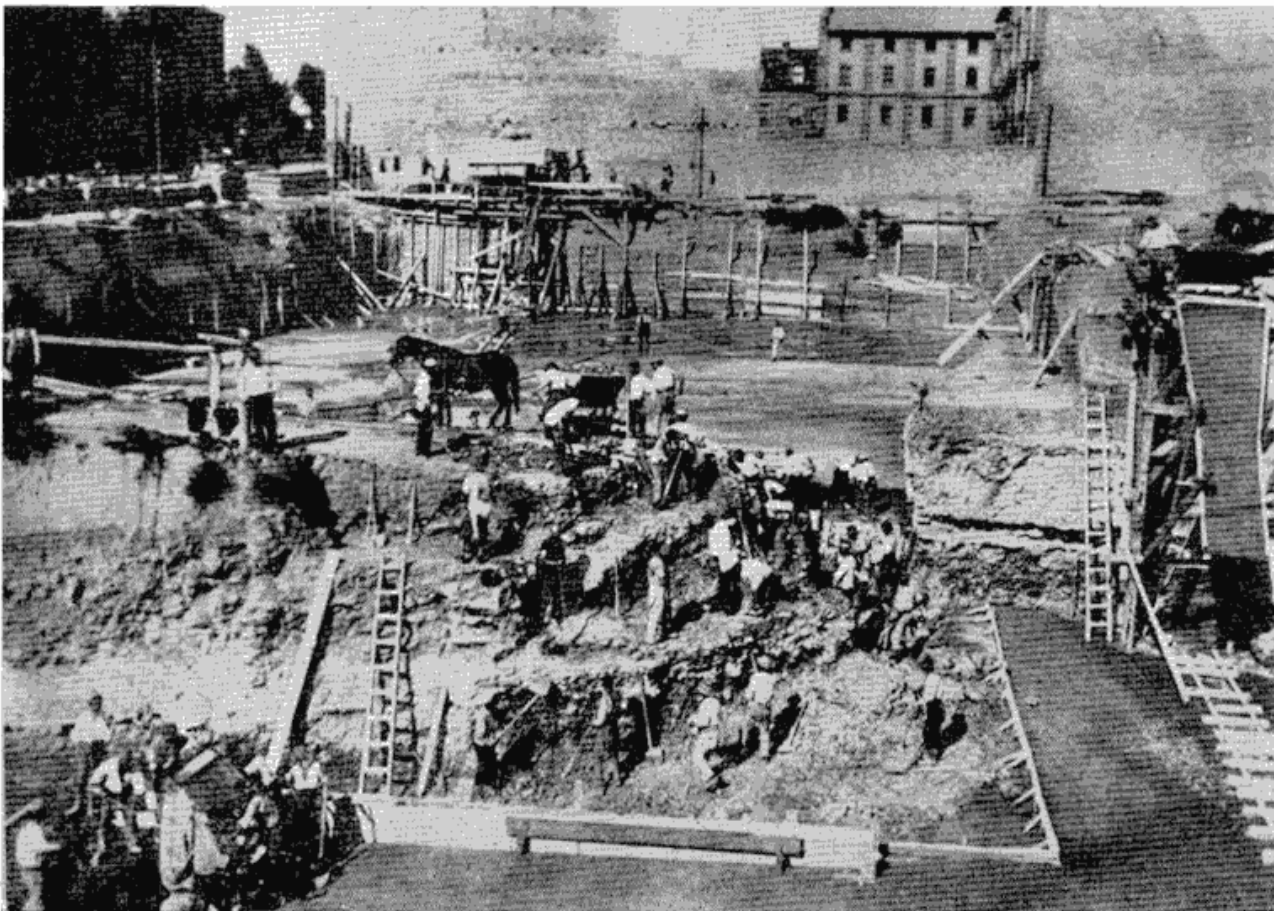

Сл. 12 — Копирница у цинкографији на Косанчићевом Венцу

шине са улагањим апаратима фабр. „Планета“ и један Хајделберг тигл аутомат. Исте године набављена је још једна Линотип-слагаћа машина модел 5/с.

Угледни просветни и културни радници и службеници Државне штампарије

У току времена у служби Државне штампарије узео је учешће и приличан број угледних просветних и културних радника. На дужности управника штампарије били су: Василије Берар, Стеван Рајчевић, архим. Нићифор Дучић, Јован Бадемлић, Миленко Марковић, Живојин Дачић, Др Веселин Чајкановић, Данило Живаљевић, Илија Лалевић, Ристо Одавић, Влада Спасојевић, Власта Будимовић и Момчило Милошевић; коректори штампарије били су: Ђура Јакшић, Радоје Домановић,

Сл. 13 — Први радови на терену за подизање нове зграде Државне штампарије, на Булевару Војводе Мишића, данас Београдски графички завод

Војислав Илић; уредници *Српских Новина*: Милован Глишић, Јанко Веселиновић и Бранко Лазаревић, а уредник *Службених Новина* Стеван Бешевић и други.

Изградња нове зграде Државне штампарије

Тек 1935 године, одлучно се пришло решавању питања модернизовања Државне штампарије. Предвиђено је да се приступи изградњи одговарајуће зграде на Сењаку. За купљено земљиште исплаћено је седам милиона динара. Уједно је одлучено да се одмах приступи разради програма за набавку целокупног потпуно новог уређаја за све технике.

Израда пројекта за зграду поверена је београдском архитекту Радовану

Брашовану. Конструкционе статичке обрачуне извршили су инж. Зађина, професор Београдског универзитета и инж. др. Кесел, професор Универзитета у Јубљани. По расписаном конкурс грађевински радови су уступљени Грађевинском техничком предузећу „Јошаница“ а. д. у Београду.

Изградња је отпочета августа 1936 године. Испод целе зграде изграђене су многобројне бетонске пилоте, на њима тзв. бетонски јастуци, па тек на њима дебела плоча армираног бетона на којој почива цела зграда. Сви конструкциони делови зграде и међусpratне плоче рађене су из армираног бетона у који је уграђено преко 2000 тона бетонског гвожђа. Изградња је коштала деведесет и два милиона динара.

По предвиђању зграду је требало завршити половином 1941 године. По-

четком те године већ су увелико вође ни преговори за набавку већег дела нових машина и другог уређаја штампарије. Почетком априла 1941 год. уследио је изненадан непријатељски напад на нашу државу, што је наравно спречило могућност да се приступи извођењу програма набавки и уселењу штампарије у нову зграду која је већ била при завршетку.

Државна штампарија по ослобођењу 1944 године

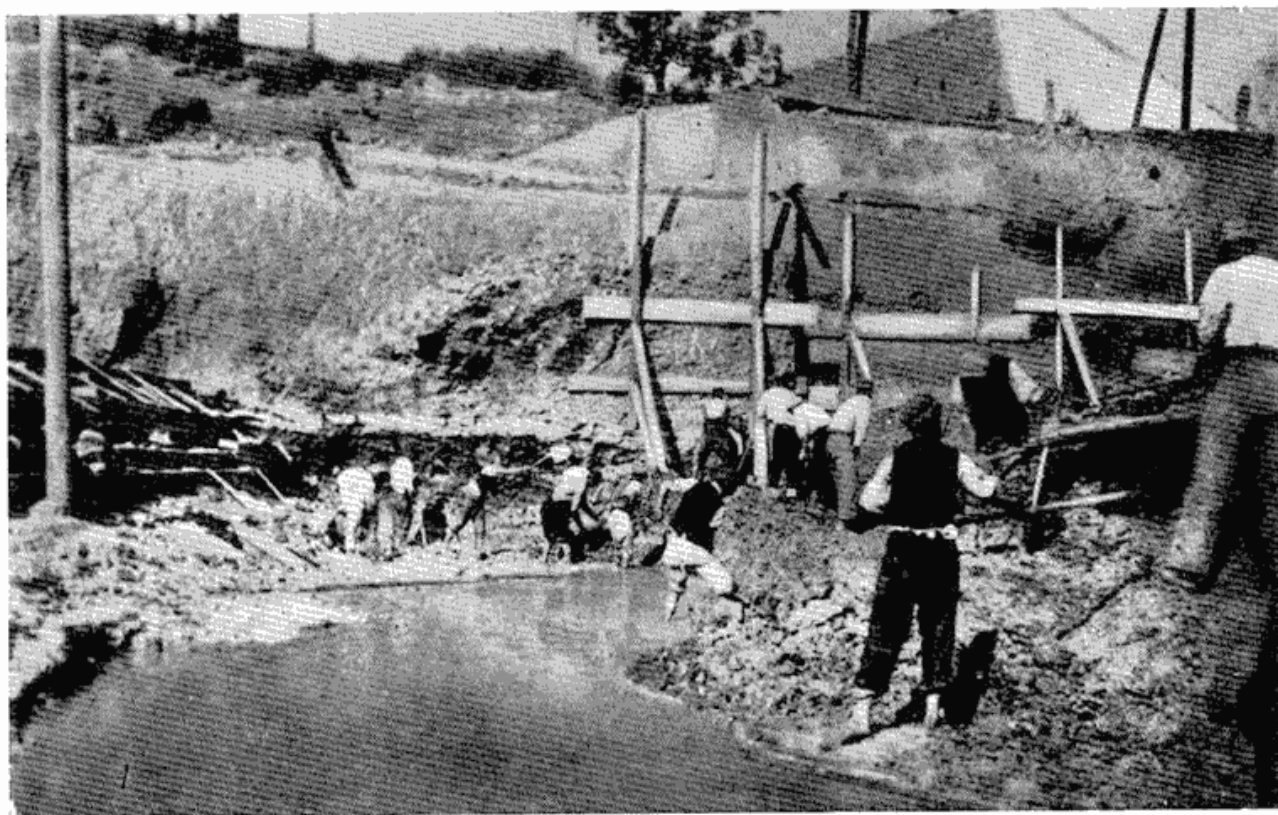
По завршетку рата 1944 године и пошто су извршени још заостали најнужнији радови у новој згради, приступљено је пресељавању. Из старих зграда пресељена је ручна и машинска слагачница са 13 слагаћих машина, затим 13 штампачких машина, 2 ротације, 6 склопних машина, 3 офсетне машине, 1 машином за бакроштампу, фотоцинкографијом са 2 репродукциона фото-апарата и помоћним уређајима и комплетном књиговезницом. Тадашња

штампарија је имала око 400 радника и службеника.

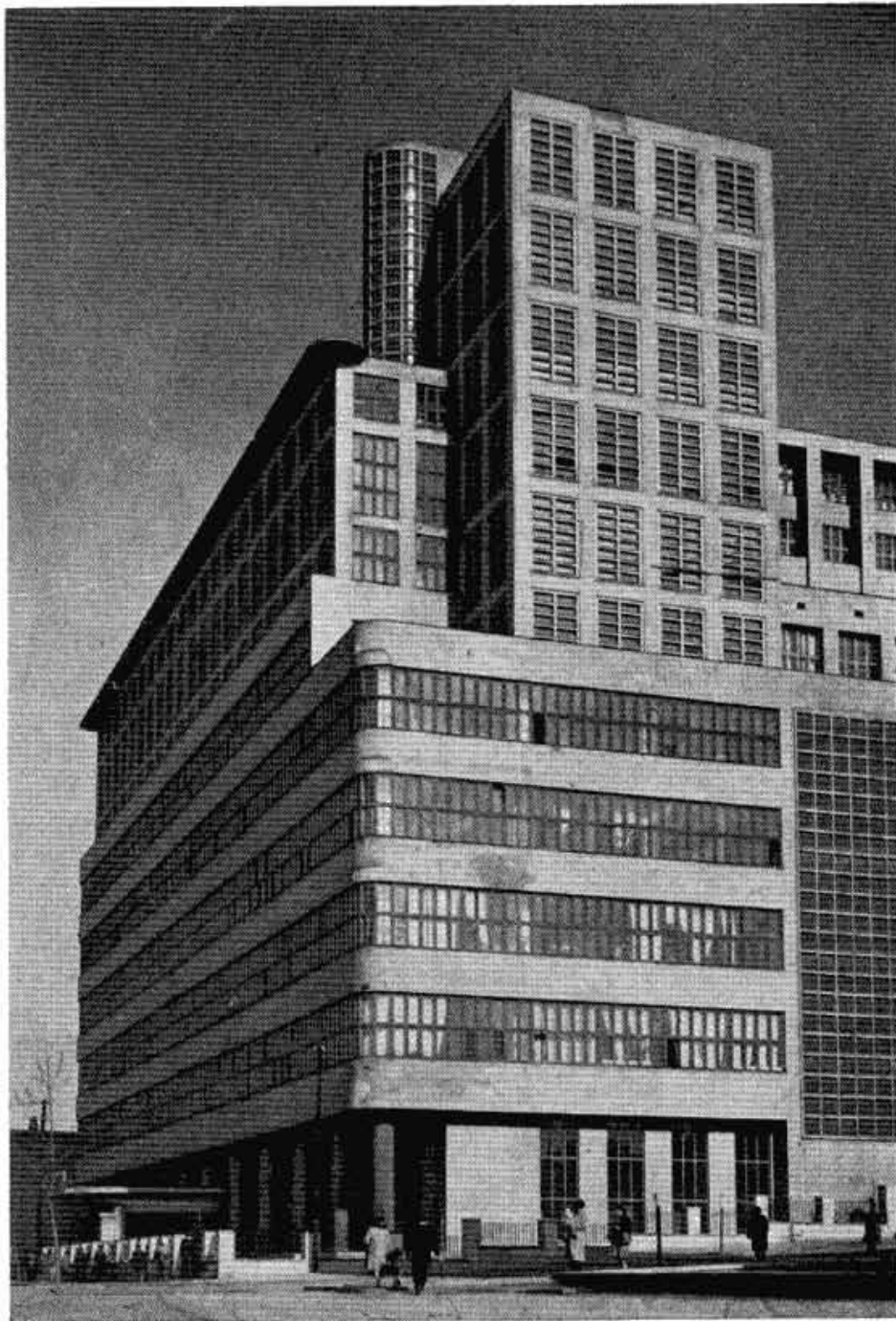
Задаци тада постављени били су врло обимни, а њихово савлађивање пречиле су многе тешко премостиве препреке. За већину машинског парка још пре десетину година постојало је решење да се пред уселење у нову зграду расходује, што значи да је већ тада био у дотрајалом стању. Друга такође тешка сметња у савлађивању потребне производње био је недостатак хартије, боје, метала, хемикалија и свег осталог потрошног материјала. И поред свих тих тешкоћа, захваљујући развијеној свести свих радника у колективу, производња је у том добу одвијана до максималне могућности искоришћења капацитета.

Офсетна машина на друму

Приликом свог повлачења из наше земље, непријатељска војска је успут односила све што јој је до руку долазило. Једног јануарског дана 1945 годи-

Сл. 14 — Појава воде на рашчишћаваном терену за подизање нове зграде Државне штампарије, изазвала је велике тешкоће при раду

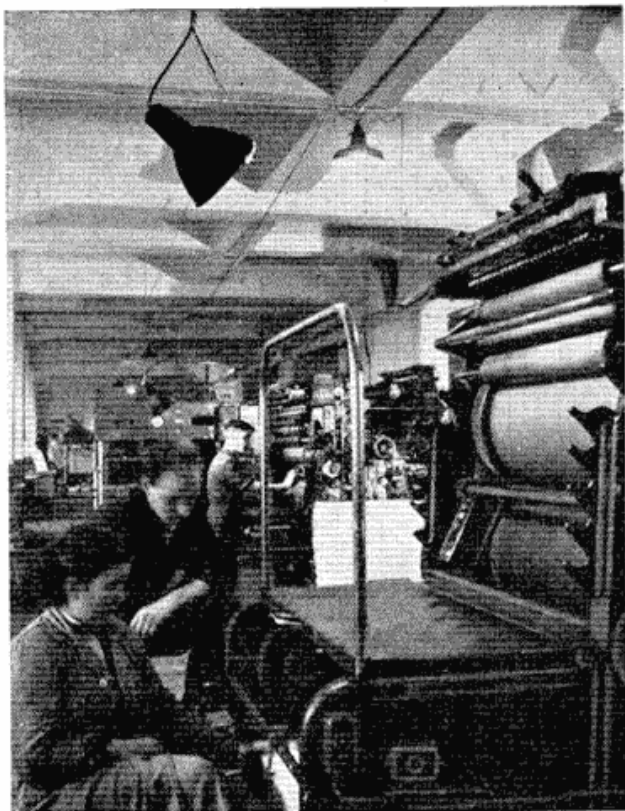
Сл. 15 — Зграда Београдског графичког завода, бивше Државне штампарије у Београду (Булевар Војводе Мишића)

не у Државну штампарију је доспело приватно обавештење да се на друму иза Панчева налази један напуштен немачки камион натоварен гомилом машинских делова, вероватно неке штампаће машине. Одмах је у том правцу упућена једна екипа стручњака. Мотор камиона био је у неком малом квару, који је наш механичар брзо поправио. Предвече истог дана камион се нашао у дворишту Штампарије

са свим деловима скоро нове офсетне машине, формата 84x128 см. Та машина и данас претставља један важан машински објекат у Београдском графичком заводу.

Бакроштампа после ослобођења

Већ првих месеци 1945 године најпре је штампан портрет маршала Југо-

Сл. 16 — Део машинског одељења офсетног штампања Београдског графичког завода

славије Јосипа Броза-Тита, а затим и осталих наших државних руководиоца. Одмах затим у бакроштампи се прешло на штампање месечног илустрованог војног часописа *Фронт* и ваздухопловног часописа *Чувари нашег неба*.

Да би одељење бакроштампе могло испунити своје задатке, почетком 1947 године, послато је неколико наших омладинаца у Праг на усавршавање у техничким радовима, одакле су се добро увежбани повратили половином 1948 године.

Увођење норми и радних бригада у производњи

Половином 1946 године уведен је рад по нормама. Да би се што боље користио капацитет постројења, а очувао и квалитет рада, у машинским одељењима су образоване радне бригаде. Бригадни рад са колективном заинтересованомшћу и одговорношћу давао је добре резултате.

Прикључење Државној штампарији ликвидираних штампарија државних установа и приватних предузећа

У мају 1946 године спроведена је ликвидација Државне маркарнице⁴⁴ од које је Државна штампарија преузела 9 брзотисних машина, 3 тигла, 3 офсетне машине, уређај ручне слагачнице и комплетан уређај за израду галванских клишеа. У јуну исте године спроведена је ликвидација штампарије Министарства грађевина⁴⁵ од које је преузето 2 брзотисне машине; од штампарије Централног хигијенског завода⁴⁶ 3 брзотисне машине и 1 тигл; од Војводине⁴⁷ 2 брзотисне машине и 2 тигла, а од штампарије „Шар“⁴⁸ 1 цилиндричан штампаћи аутомат.

Измена назива Државна штампарија у назив Југоштампа

У 1946 години свим државним привредним предузећима, која су у својим називима означавани као „државна“, промењен је назив без државног обележја. Тако је и назив *Државне штампарије* замењен називом *Југоштампа*⁴⁹.

Осетан недостатак квалификованих графичких радника

Једна од најосетљивијих тешкоћа првих година по ослобођењу, која је у знатној мери кочила могућност коришћења пуног капацитета штампарије, био је недостатак квалификоване рад-

⁴⁴ Решење Мин. Финансија ФНРЈ, ПО. бр. 26, 3 маја 1946 г., Београд.

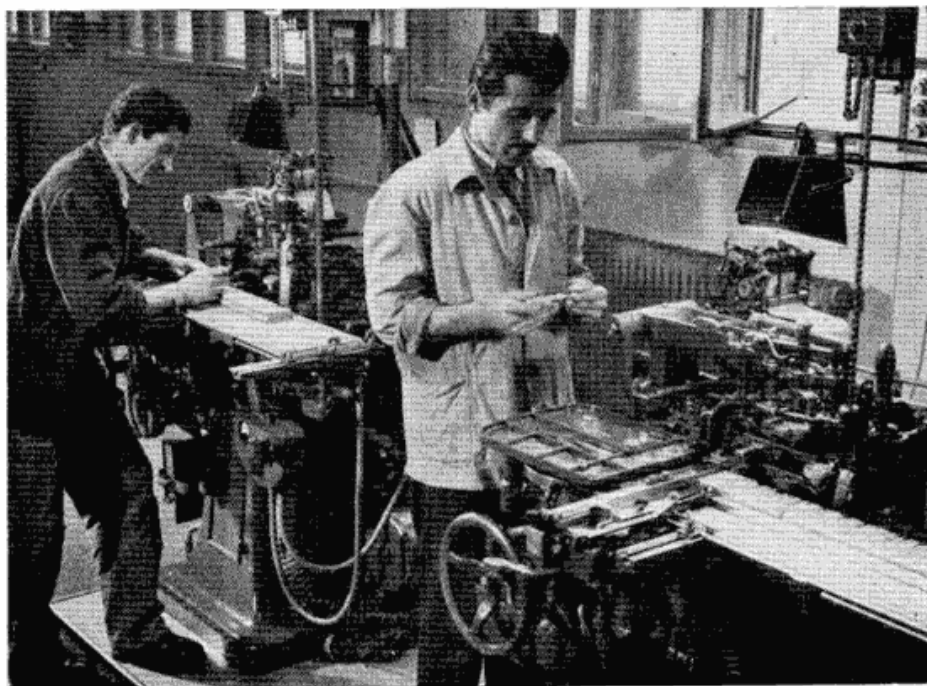
⁴⁵ Министарство Грађевина ФНРЈ, К. Бр. 1205 од 18 априла 1946 г.

⁴⁶ Мин. народног здравља ФНРЈ, К. Бр. 610, 9 марта 1946 г.

⁴⁷ Решење Мин. Индустије ФНРЈ, ПО. I. Бр. 1392, 25 јуна 1946 г.

⁴⁸ Решење Мин. Индустије ФНРЈ, ПО. I. Бр. 1627, 30 августа 1946 г.

⁴⁹ Решење Владе ФНРЈ, ПО. Бр. 281, 1 септембра 1946 г.

Сл. 17 — Монотип, ливаче машине Београдског графичког завода

не снаге. Зато је у 1947 години приступљено раду да се већи број омладинаца и омладинки, стручним курсевима оспособи за квалификоване графичке раднике. Једногодишњи курс са 91 полазником отпочео је 10 јануара. У току целог трајања курса свакодневно су одржавана стручна теоретска предавања, а за обуку практичних радова под надзором стручних инструктора уређене су и посебне радионице. Крајем године, 69 полазника су са успехом положили испит за квалификованог графичког радника.

По завршетку првог курса, одмах је отпочео и други 18-то месечни курс. Од 80 полазника овог курса, са успехом су положили испит 65 омладинаца и омладинки.

Послератне набавке машина

Године 1947 из Италије набављене су 3 машине за бакроштампу, 1 офсетна машина, 1 брзотисна машина, фабр. „Небиоло“, 2 репродукциона фото-апарата и комплетан уређај галванизације потребан бакроштампи.

⁵⁰ Решење Министарства лаке инд. ФНРЈ, Бр. 14136 од 7 октобра 1948 г.

Почетком 1948 године, из Немачке је добављена још једна већа машина за бакроштампу и једна слагаћа машина.

Графички техникум при Југоштампи

У септембру 1948 године при Југоштампи је основан и Графички техникум⁵⁰, са рангом средње стручне школе. Похађали су га графички квалификовани радници са школском предспремом од четири разреда средње школе са положеном малом матуром. Настава стручне теорије и општег образовања трајала је три године. Полагањем завршног дипломског испита полазници су стицали звање графичког техничара. У првој класи 19 полазника завршили су техникум 1951 године. У другој класи, 1952 године, 16 полазника. Са трећом класом полазника, техникум је прешао под управу Савета за прерађивачку индустрију НР Србије.

Први Раднички савет Југоштампе

По закону о управљању државним предузећима у Југоштампи је 16 јуна 1950 изабран први Раднички савет. На првој седници Радничког савета изабран је Управни одбор од 11 чланова.

На првим седницама Радничког савета и Управног одбора као најважнији проблеми, разматрано је стање производних средстава и капацитет производње, а са тиме у вези и задаци који се предузећу постављају од стране друштвене заједнице. По свестраном разматрању дошло се до уверења да задаци Југоштампе далеко премашују њен капацитет. Удовољење тим задацима могућно је само уз знатно повећање производних средстава за која би била потребна велика инвестициона средства.

Тражећи најпогоднији излаз из такве ситуације, на једној седници Радничког савета и Управног одбора одлучено је да се предложи спровођење уједињења *Југоштампе*, *Југославије* и *Омладине*, обзиром да се те две штампарије и иначе налазе у згради *Југоштампе*.

У том правцу вођени су преговори између управних одбора сва три предузећа, који су се отезали врло дуго без изгледа на успех.

Иницијативом Удружења графичких предузећа НР Србије образована је комисија од преставника Удружења, Централног и Месног одбора Синдиката графичара, у који су ушли још

десет директора београдских графичких предузећа. Задатак комисије био је испитивање производне способности већине графичких предузећа и њихове организације рада.

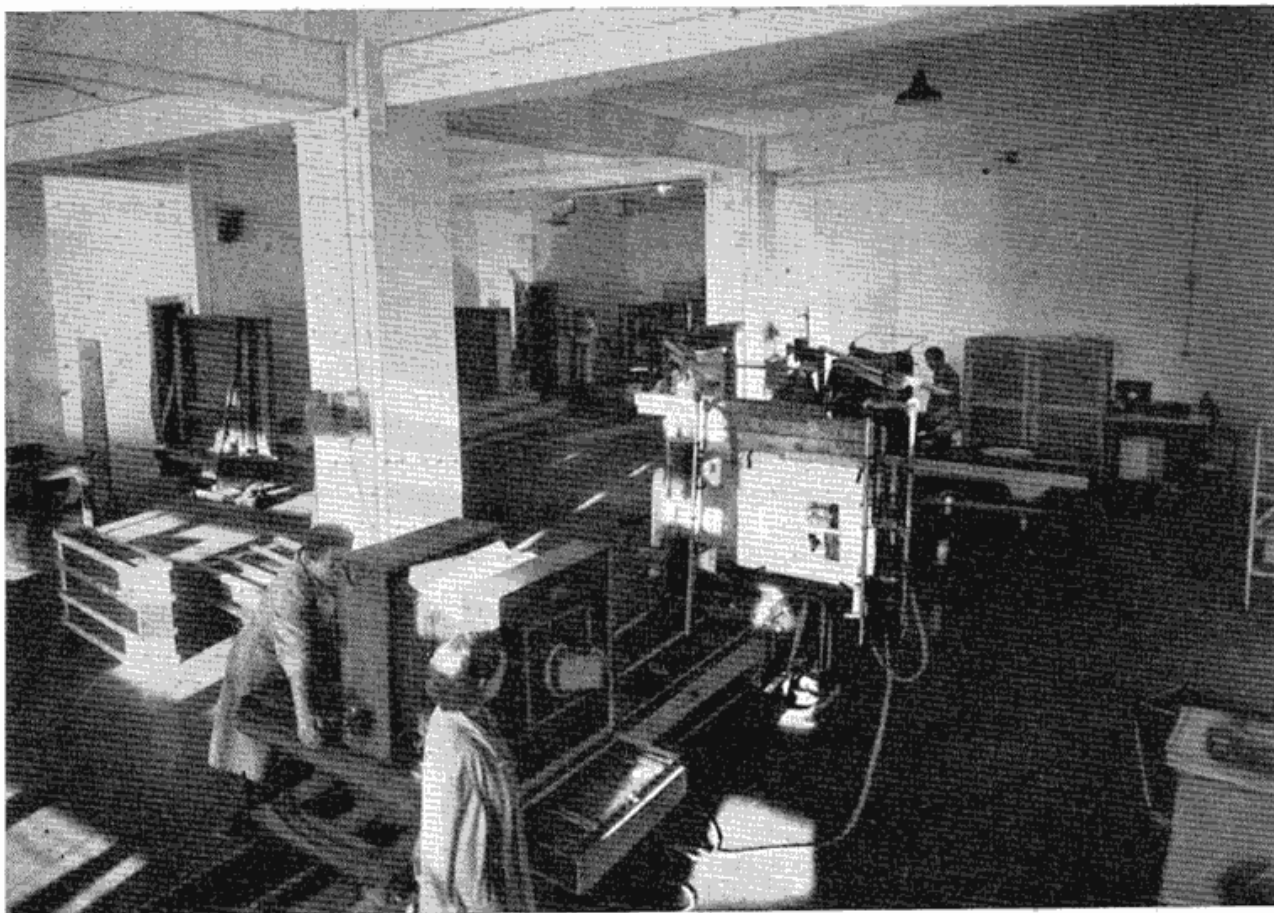
Управни одбор Удружења графичких предузећа НР Србије усвојио је документоване предлоге и одлучио да у програм уједињења уђу *Југоштампа*, *Југославија*, *Омладина* и *Рад*. После тога по томе питању вођена је и јавна дискусија у *Графичком Раду* која је врло дуго трајала, а тиме и питање одлагала.

Да се прекине неплодна дискусија а потребно уједињење што пре у дело спроведе, на дан 4 фебруара 1955 године, на позив поч. друга Моше Пијаде, претседника Савезне народне скупштине, одржан је састанак претставника радничких савета сва четири заинтересована предузећа. На том састанку одлучено је да се следећих дана у свим колективима одрже седнице радничких савета, а 9 фебруара у великој сали *Југоштампе* заједнички састанак радничких савета сва четири колектива ради коначне одлуке: за или против уједињења.

Заказаном састанку 9 фебруара присуствовао је и поч. друг Моша Пијаде

Сл. 18 — Претискиваоница и монтажно одељење за припрему плоча офсетном штампању Београдског графичког завода

Сл. 19 — Одељење репродукционе фотографије у Београдском графичком заводу

и друг Светозар Вукмановић, потпретседник Савезног извршног већа. Састанку је председавао друг Живорад Ђосић, председник Удружења графичких предузећа НР Србије.

После уводне речи о значају графичке индустрије за друштвену заједницу, друг Моша Пијаде је прешао на питање потребе уједињења, сматрајући да се овим ни једно предузеће не стапа у друго, него се заправо ради да се уједињењем оснује ново велико графичко предузеће, а оно се може назвати неким општим именом, на пример „Београдски графички завод“, или друкчије како се то за сходно нађе.

После тога претставник радничког савета штампарије Рад изјављује да је њихов колектив једногласно прихватио предлог за уједињење.

Претставник Омладине изјављује да је раднички савет на својој јучерашњој

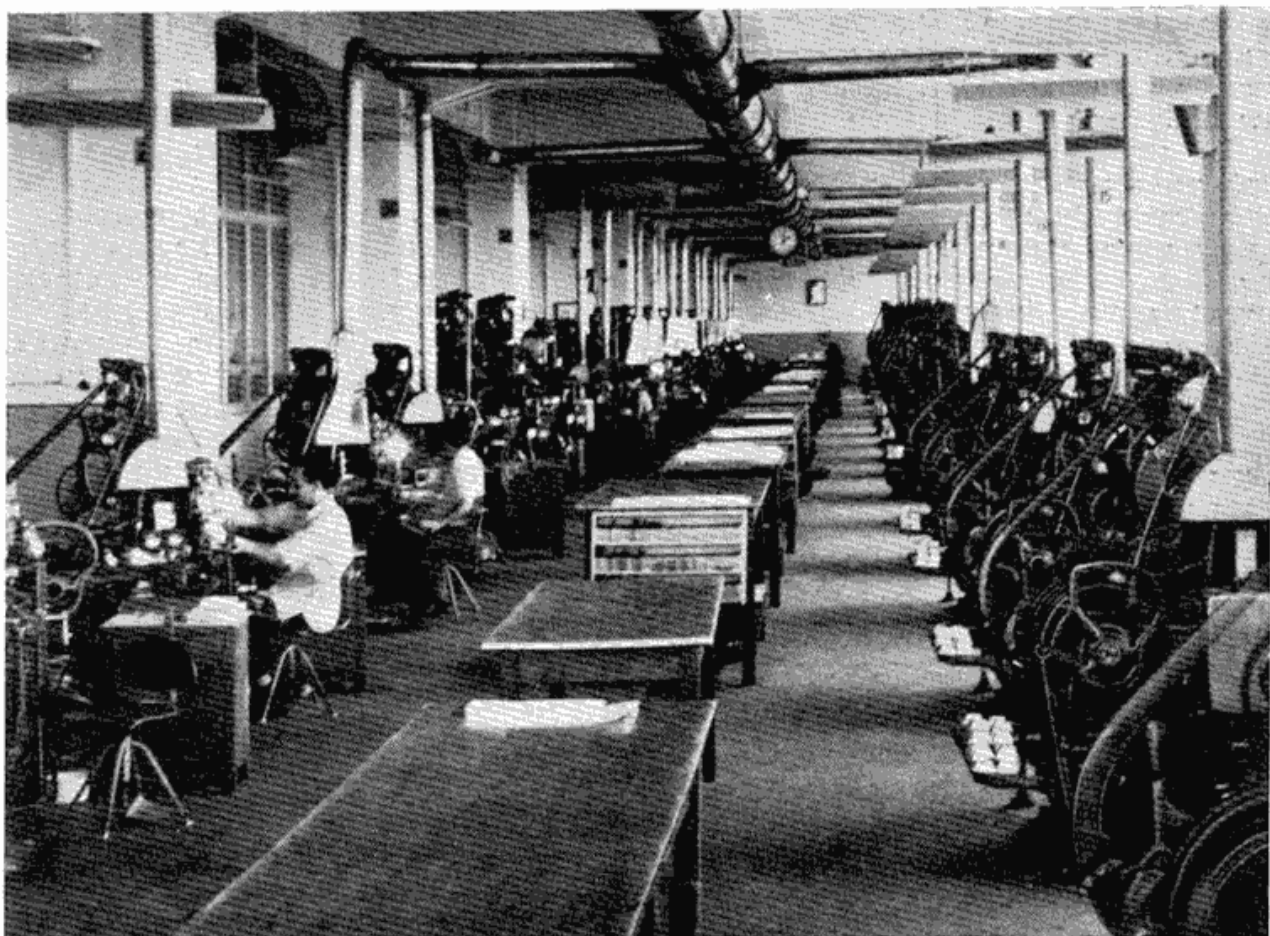
седници прихватио предлог уједињења и предлаже да се одмах и приступи његовом спровођењу.

Претставник радничког савета Југославије сматра потребним да Југославија буде изузета од предлаганог уједињења, али задржава право да се раднички савет још једанпут позабави тим питањем и донесе коначну одлуку кроз неколико дана.

Претставник Југоштампе изјављује да је предлог о уједињењу прихватио цео колектив, без иједног гласа против.

По саслушаним изјавама претставника радничких савета, донесен је закључак да се даном 9 фебруара 1955 године уједињењем предузећа Југоштампе, Омладине и Рада, оснива Београдски графички Завод у Београду.

Неколико дана доцније и раднички савет предузећа Југославија сагласио

Сл. 20 — Један део машинске слагачнице Београдског графичког завода

се предлогом уједињења, па је и *Југославија* ушла у састав Б.Г.З.

Штампарија *Омладина* је основана новембра 1944 године откупом дотадашње штампарије *Луч*. Године 1946 ујединила се са штампаријом *Млади борац* и под називом *Омладина* пресељена у зграду *Југоштампе*. Приступањем *Београдском графичком заводу* штампарија *Омладина* од главних производних објеката уноси 9 слагаћих машина, 4 заклопне и 8 цилиндричних штампаћих машина и 1 ротациону машину.

Штампарија *Рад* је основана 1945 године преузимањем дотадашње штампарије Савеза графичких радника. Задатак оснивања штампарије био је да штампа и издаје лист *Рад*, орган Јединствених синдиката. Приступањем у ново предузеће, штампарија је имала 10 слагаћих машина 3 заклопне и 8 цилиндричних штампаћих машина.

Штампарија *Југославија* основана је 1949 године издвајањем из *Југоштампе* целокупног потребног уређаја са задатком да се образује предузеће за „фину“ штампу. Приликом приступања *Београдском графичком заводу*, штампарија *Југославија* је имала: 3 слагаће машине, 1 заклопну и 4 цилиндричне штампаће машине, 2 офсетне машине и 3 машине за бакрошtamпу.

Београдски графички завод

После доношења коначне одлуке и одобрења спровођења уједињења од стране Народног одбора града Београда⁵¹, одмах је приступљено и спровођењу уједињења у дело.

⁵¹ Решење Народног Одбора града Београда, Бр. 3956 од 18 марта 1955 г.

За директора завода постављен је друг Живорад Ђосић, дотадашњи заменик директора Завода за израду новчаница.

По спровођењу уједињења и са нешто доцнијим набавкама нових машина и другог уређаја, Београдски графички завод данас располаже са 44 Линотип и 4 Монотип-слагаће машине, 36 брзотисних штампањих машина, 2 обичне и 4 аутоматске заклопне машине, 1 ротационом машином, 8 машина за офсетно штампање, 4 машине за бакроштампу, фотоцинкографију са 7 репродукционих фото-апарата и свим помоћним машинама за израду клишеа, затим 7 машина за растрирање и 1 аутомат машина за израду свезака, комплетно књиговезачко одељење са машинама за све процесе обраде брошура, коричења књига и протокола и за књиговезачку галантериску производњу.

У Београдском графичком заводу данас је запослено преко 1.360 радника и службеника. Производњом, Завод утроши годишње преко 4.100 тона хартије, од којих 1.850 тона отпада за штампање и израду књига и брошура, 600 тона за израду новина и часописа, 750 тона за разне званичне обрасце, а 900 тона на растрирање за израду школских свезака.

Машинска слагачница, са 44 слагаће машине, сваког дана сложи 110 штампаних табака по 16 страница, односно 1760 страница слога за књиге, са око 2.850 слова у страници, што чини преко пет милиона слова дневно, или преко једну и по милијарду слова годишње.

У поступку типоштампе, 36 брзотисних машина изврше 375.000 отисака дневно или 112,500.000 отисака годишње. У ротационој штампи годишње се обострано отштампа дванаест милиона

Сл. 21 — Један део књиговезнице Београдског графичког завода

Сл. 22 — Један део типомашинарнице Београдског графичког завода

табака. Бакроштампа годишње отштампа седам и по милиона отисака. Офсетне машине годишње отштампају педесет шест милиона отисака. Растерско одељење изврши линијатуру за школске свеске на око четрдесет и осам милиона табака.

Данашњи Београдски графички завод је настао од оне „Књажеско-Србске Печатње“, основане 1831 године, тадашње и једине штампарије у Србији. Данас је то највећи графички завод у слободној Југославији. Поред великог капацитета његових производних средстава, тим Заводом данас

руководе Управни одбор и Раднички савет, као и технички руководиоци високих квалитета. И у свим производним одељењима запослен је велики број реномираних техничких стручњака, што све поуздано обећава и даљи успешан развитак Завода.

Поред помоћи и свесрдног заузимања које је поч. друг Моша Пијаде указао Београдском графичком заводу приликом његовог формирања, он се и доцније живо интересовао за даљи развој и напредак Завода, пружајући му сваком приликом своју најиздашњу подршку.

CENT-VINGT-CINQ ANS DEPUIS LA FONDATION DE L'IMPRIMERIE
NATIONALE À BELGRADE

N. PIJUKOVIĆ

La première imprimerie de Belgrade a été fondée en 1552 par Radiša Dmitrović. C'est dans cette imprimerie que l'igoumène Mardarije fit imprimer le premier livre sorti à Belgrade, les Quatre Evangiles («Četverojevandjelje»), après quoi cette imprimerie cessa son activité et l'on ne sait pas ce qu'est devenu son équipement.

Dans la Serbie libérée, on voit un certain Dimitrije Davidović faire des efforts tenaces en vue de fonder une imprimerie pour la publication des journaux officiels de Belgrade. Né à Zemun en 1789, il a fait ses études dans le Srem, à Karlovci, à Budapest et à Vienne. De 1813 à 1821 il édite à Vienne le journal *Novine Srbske*, pour lequel il crée, en 1819, une imprimerie. En 1821, il quitte Vienne et passe en Serbie.

En 1822, le prince Miloš prend Davidović comme secrétaire pour les affaires étrangères. C'est sous son influence que le prince essaie, en 1825 et en 1827, de se procurer les équipements pour une imprimerie, mais il n'alla pas jusqu'au bout une autorisation des autorités turques étant alors encore nécessaire.

En 1830, cependant, le sultan signa le hatichérif et on put se procurer à Petrograd le matériel nécessaire, si bien que l'imprimerie put commencer à fonctionner à partir de septembre 1831.

Dès que celle-ci fut en état de travailler, Davidović intervient à plusieurs reprises auprès du prince Miloš pour lui faire sentir le besoin d'éditer un journal officiel. Le numéro d'essai de ce journal paraîtra le 28 Mars 1832, mais il ne fut pas suivi d'une publication régulière.

En Mai 1832, vient à Belgrade le prince hongrois Ferdinand et, en l'honneur de sa venue, le directeur de l'imprimerie, Berman, fait imprimer un diplôme commémoratif. Quand celui-ci est présenté à Miloš, ce dernier donne l'autorisation de le faire parvenir au prince, mais ordonne qu'à l'avenir tout le travail de l'imprimerie soit soumis à la censure de son bureau.

L'impression du premier livre, intitulé *Srbska Stihotvorenija* («Poèmes serbes») est

terminée en 1832 et, à cette occasion, on imprime un autre diplôme commémoratif que le prince Miloš dédie au tsar de Russie.

En Août 1833, l'imprimerie est transférée à Kragujevac où se trouvait également la résidence du prince Miloš. Immédiatement après ce transfert, Davidović, intervient de nouveau auprès de Miloš au sujet de la nécessité d'éditer un journal. Enfin, le 5 Janvier 1834, paraît le premier numéro de *Novine Srbske*, sous la rédaction du secrétaire du prince, Dimitrije Davidović.

Dans le douzième numéro de ce journal, Davidović publie un article dans lequel il critique la diplomatie française. Cet article fut mal apprécié de la part du prince Miloš qui, par écrit, fit des reproches à Davidović et lui interdit à l'avenir de critiquer un gouvernement étranger. En même temps, il ordonne que tout ce qui était destiné au journal soit soumis d'abord à sa censure.

C'est sur l'ordre de Miloš que Davidović adopte, alors la Constitution de Sretenje. L'Assemblée Nationale de Sretenje qui doit se tenir le 2 Février 1835. Cette assemblée adopte alors la Constitution de Sretenje. Contre les articles de contenu démocratique de cette Constitution, on voit s'élever les protestations des gouvernements turc et russe. Miloš se défend alors en prétendant que cette Constitution lui a été imposée et en rejette toute la faute sur Davidović.

Dès le 14 Mars de cette même année encore, le prince trouve une occasion de manifester son mécontentement au sujet de Davidović et, dans une lettre adressée à lui personnellement, il lui reproche d'avoir publié dans son journal le Décret sur la nomination des fonctionnaires. Dans une autre lettre, du 16 Mars, il le démet de ses fonctions de rédacteur, sous le prétexte qu'il n'était pas bon qu'un ministre soit journaliste. Dès le lendemain, le 17 Mars, le prince Miloš suspend la Constitution de Sretenje et ordonne que le Conseil (Sovjet) et les ministres cessent fonctions.

Au commencement de Juin 1835, le prince ordonne que l'imprimerie et le journal soient

rapportés à Belgrade, ce qui est fait le 10 Juillet. Pendant ce même mois, le prince donne à l'imprimerie le privilège et le droit exclusif d'imprimer des journaux, des almanachs, des calendriers, et des livres d'école et d'église.

Après avoir perdu à la fois ses emplois de rédacteur et de ministre, Davidović reste, après 15 ans passés au service de l'Etat, sans emploi et sans argent. Il va s'établir à Smederevo où il mourut bientôt dans la misère et la pauvreté.

Après le départ de Davidović de la rédaction, le journal est assez mal dirigé: en 1836, il n'a plus que 300 abonnés, et, en 1837, encore 150. Pour remédier à cette situation, le prince Miloš propose et l'Assemblée Nationale adopte, dans sa séance du 28 Mai 1837, que des abonnements à *Novine Srbske* soient souscrits par tous les fonctionnaires, bureaux, communes, monastères, prêtres, cafés, etc...

En 1843 les *Novine Srbske* deviennent les *Srbske Novine* et, de 1856 à 1859 ce journal est un journal d'informations politiques, tandis que les informations officielles sont publiées dans les *Zvanične Novine* (Journal Officiel). En 1860, ce dernier journal cesse de paraître et se sont les *Srbske Novine* qui deviennent alors l'organe officiel de la Principauté et, à partir de 1882, du Royaume de Serbie.

1847, on avait acheté, pour la somme de 4.800 ducats impériaux, une maison à un étage près de Varoš-Kapija pour y installer l'imprimerie. Dans ce bâtiment on installa l'imprimerie elle-même, une fonderie de caractères, un atelier de lithographie et un autre de reliure. Par la suite, on y ajoutera encore un étage et des ailes sur les côtés.

Vers 1850, on se procure les premières machines à imprimer qui doivent remplacer les presses à main qu'on avait jusqu'alors. Jusqu'en 1885, on utilisera, pour faire marcher ces machines, la force physique de forçats.

A la fonderie de caractères, les moules à main sont remplacés en 1868 par les premières machines.

En 1846, l'Imprimerie Nationale avait introduit la lithographie et, en 1879, une section à imprimer les lignes des cahiers d'écoliers.

Pour pouvoir illustrer les meilleures oeuvres, les manuels d'école et autres éditions, on adopta, vers 1875, la technique de la xylographie et, en 1882, celles de la reproduction photographique et de la zincographie.

Une loi particulière de 1878, vint donner à l'Imprimerie Nationale le droit d'ouvrir en toute ville des librairies.

A la veille de la Guerre des Balkans de 1912—1913, on commença à se préparer à la rénovation de l'imprimerie avec des installations modernes. Ces opérations continuèrent après la guerre, mais furent de nouveau interrompues par la guerre de 1914—1918. Lorsque, en 1915, l'ennemi arriva à Belgrade, l'imprimerie tomba entre ses mains.

Lors du départ du gouvernement à Corfou, on commanda immédiatement en France et en Italie des installations pour l'imprimerie. Celle-ci se remit à fonctionner, à Corfou, le 7 Avril 1916, éditant les *Srpske Novine*, la revue littéraire *Zabavnik*, différents formulaires, les comptes-rendus sténographiques de l'Assemblée Nationale, les lois, et répondant à tous les autres besoins des organes de l'Etat dans ce domaine.

Lors de la rupture du front de Salonique, l'imprimerie de Corfou arrête son travail pour revenir en Serbie.

A la fin de la guerre, l'imprimerie reçoit au titre des dommages de guerre, une presse rotative, 7 presses rapides et 12 machines à composer, et, en outre, sur autorisation du Budget, une autre presse rapide et une autre machine à composer.

En 1936, on commence à construire un nouveau bâtiment pour l'imprimerie qui est le bâtiment actuel de Senjak. Six mois après la construction de ce bâtiment, éclate la Seconde Guerre Mondiale, en 1941, qui empêche l'installation de l'imprimerie dans son nouveau local et l'achat de nouvelles machines.

A la fin de la guerre, en 1944, après l'achèvement des travaux les plus nécessaires sur le nouveau bâtiment, on put enfin procéder au déménagement de l'imprimerie. En 1946, l'Imprimerie Nationale a reçu à la suite de la liquidation des imprimeries des organismes d'état et d'entreprises privées, 17 presses rapides, 6 tignels et 3 ofsets.

En 1946, encore, son titre de *Državna Štamparija* (Imprimerie Nationale) devient *Jugoštampa*.

En Juin 1950, est élu le premier conseil ouvrier de *Jugoštampa*.

Comme les capacités de *Jugoštampa* n'étaient pas assez grandes pour répondre à toutes les tâches que lui demandaient d'accomplir les différentes communautés sociales, le conseil ouvrier de *Jugoštampa* propose, en 1950, la fusion de leur entreprise avec les imprimeries de *Omladina* et de *Jugoslavija* qui se trouvaient également dans le bâtiment de *Jugoštampa*. Les négociations avec les conseils ouvriers de ces deux autres entreprises durèrent très longtemps et il fallut attendre 1955 pour que, sur l'intervention de défunt Moša Pijade, président de l'Assemblée Nationale Fédérale, un accord satisfaisant, auquel se joint l'imprimerie *Rad*, voit jour; pour que la fusion commence vers le milieu de Mars 1955.

Sur la proposition de Moša Pijade, cette nouvelle entreprise fusionnée porte le titre de *Beogradski Grafički Zavod*.

A la suite de cette fusion et avec quelques acquisitions ultérieures, le *Beogradski grafički Zavod* dispose aujourd'hui de 44 Linotypes et de 4 Monotypes, de 34 presses rapides, de 2 machines ordinaires à plier et de 7 autres qui sont automatiques, de 2 machines rotatives, de 7 ofsets, de 4 machines à imprimer en taillédouce, de 7 appareils de reproduction photographique et d'une installation de zincographie, de 7 machines à ligner et d'une grande section complète de reliure.

Le *Beogradski Grafički Zavod* fait travailler plus de 1.300 ouvriers et employés et il imprime par an plus de 3.500 tonnes de papier.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — Ancienne maison de Štajnlehner, dans la rue Pop Lukina au № 14, avec le second étage qui fut ajouté plus tard et où se trouvaient les ateliers de l'Imprimerie, à partir de 1847 jusqu'à la libération en 1944. La moitié de la bâtisse fut démolie pendant la construction du pont de Zemun, après la Première Guerre Mondiale. La partie que l'on voit sur la photographie fut démolie lors de la reconstruction du pont en 1955
- Fig. 2 — Une partie de la cour de la maison «Štajnlehner»
- Fig. 3 — «Ascenseur» servant à faire descendre les caractères d'imprimerie en lignes (compositions) du second étage de la maison. Le monte-charge marchait à l'aide d'un treuil
- Fig. 4 — Une partie de la Salle des machines à imprimer dans la maison «Štajnlehner»
- Fig. 5 — Une partie de la Salle de composition avec machines (atelier de linotypes) dans la maison «Štajnlehner»
- Fig. 6 — Première machine rotative de la maison
- Fig. 7 — Un coin de la Salle des machines à imprimer dans la maison «Štajnlehner»
- Fig. 8 — Le fondeur de réglettes dans la fonderie des caractères d'imprimerie
- Fig. 9 — Fondeur des stéréos
- Fig. 10 — Le façonnage des clichés en zincographie dans l'atelier graphique, rue Kosančićev Venac № 19
- Fig. 11 — Ajustage des pierres et des planches offset dans l'atelier graphique
- Fig. 12 — Decalquage en zincographie dans l'atelier graphique
- Fig. 13 — Le creusement du terrain pour la construction du nouveau bâtiment de l'Imprimerie Nationale, actuellement Institution Graphique de Belgrade
- Fig. 14 — L'apparition des eaux souterraines sur l'emplacement réservé à la construction de la nouvelle bâtisse de l'Imprimerie Nationale a causé de grandes difficultés
- Fig. 15 — Aspect actuel de l'Institution Graphique de Belgrade
- Fig. 16 — Une partie de la Salle des machines du service offset du Beogradski Grafički Zavod
- Fig. 17 — Monotypes, fondeuses, au Beogradski Grafički Zavod
- Fig. 18 — Presse et service du montage et de la préparation des plaques d'offset au Beogradski Grafički Zavod
- Fig. 19 — Service de la reproduction photographique au Beogradski Grafički Zavod
- Fig. 20 — Une partie de la salle de composition au Beogradski Grafički Zavod
- Fig. 21 — Une partie de l'atelier de reliure au Beogradski Grafički Zavod
- Fig. 22 — Une partie de la salle d'imprimerie au Beogradski Grafički Zavod